

Så långt Agnes Branting. Vi ha ej något att tillägga härutöver men kunna blott skänka vårt varma erkännande åt allt arbete, som göres för att rädda den gamla kvinnliga allmogeslöjden. Väfnad och sömnad äro de två konstinsatser, i hvilka kvinnan i Norden kunnat deltaga till det kulturella arbetets utveckling. Har denna konstinsats i mångt och mycket öfverträffat den manliga, beror detta på den kvinnliga konstens högst individuella karaktär. Allmogemannens tid skall delas på så mycket, och litet blir därför öfver till konsten. Kvinnan har haft hemmet till sitt verksamhetsfält, och där har konstbehofvet alltid varit en mäktig driffjäder till det personliga arbetet.

ELFTE KAPITLET.

Allmogedräkter.

A. De skilda klädesplaggens historia.

De svenska allmogedräkterna ha i våra dagar blifvit så populära, att det snart hör till en viss allmänbildning att känna till en Vingåker- eller en Rättvikdräkt. På intet område inom folkminnesforskningen är litteraturen heller så riklig som just här. Om man därför vill skriva en öfversikt af de svenska folkdräkterna, löper man ständigt fara att förlora sig i smådetaljer. Jag anser det därför lämpligast att begynna med en öfversikt af klädedräkten som helhet och de enskilda klädesplaggen.

Att bestämma allmogedräkten för hvarje ort är naturligtvis omöjligt af flere skäl, ty dels ha ej alla bygder i Sverige haft så utpräglad dräkt, att den förtjänar namnet allmogedräkt, dels har nästan hvarje bygd med bestämd allmogedräkt ej en utan flera sådana. Hvad som gör frågan allra svårast är, att en allmogedräkt ej är konstant och oföränderlig, utan ständigt stadd i utveckling. Denna följer samma lagar som allmogenkultur. Den gamla uppfattningen, som städse såg »det uråldriga» i stället för det individuellt utbildade, kunde i en allmogedräkt endast se något bestående, evigt enahanda, för att sedan mot detta kunna sätta de högre klassernas jäktande oro och föränderlighet. Vi vilja taga ett exempel. Den gamle folkminnesforskaren, Carl Säve, säger på 1840-talet om daladräkterna: »Man ser med undran deras enkla, men målningsvärda dräkt, som städse är sig lik; karlarna alltid i samma hvita, svarta eller blå rockar, kvinnorna bärande samma hvita, röda eller gulrandiga mössor eller hättor, samma svarta veckrika kjortlar, och på alla evigt samma oformliga klumpskor». Det kan måhända här vara på sin plats att anföra, hvad som ungefär 30 år senare (1877) kunde sägas om samma Siljansbygdens dräkter af Eva Brag: »Det må anmärkas, att

dessa dräkter under århundradens lopp småningom utvecklats till hvad de i dag äro. Hülphers' skildringar af hans tids dalska sockendräkter likna icke alls de nu brukliga, och af beskrifningarna och af afbildningarna i C. Forssells 'Ett år i Sverige' finner man, att dessa skilja sig ganska mycket från dem, som buros för ett halft århundrade sedan». Denna samma uppfattning om allmogedräkternas föränderlighet hyser också M. G. Crælius redan 1774. Han börjar nämligen sin beskrifning om allmogedräkterna i Kalmar län med: »Likasom språket förändras, socknevis, i anseende till dialekt, uttal, så förändras äfven klädedräkterna». Det är således ingen så värst gammal åsikt, att allmogedräkterna varit oföränderliga. Den tillhör snarare blott en liten period af 1800-talet, då sökandet efter det »urgamla» bedrefs med full styrka.

Dräkten liksom all folkkultur har utvecklats ur vissa bestämda praktiska förutsättningar och danats under kulturell inverkan uppifrån. De praktiska förutsättningarna ha alltid varit klädedräktens uppgift att skydda och värma. Hufvudsakligen ur detta ändamål har hvardagsdräkten uppstått. För denna har bekvämlighets- och nyttighetshänsynen spelat hufvudrollen, därför har den ej fått någon historia, på samma gång den aldrig fått hedern att heta »nationaldräkt». Att den i alla fall följt en viss modriktning är själfklart, men i detta upptagande af vissa häfdvunna former har aldrig ett personligt utbildande ägt rum, något som måste följa med, för att det skall bli en allmogens tillhörighet. Den dräkt däremot, som danats under kulturell inverkan uppifrån och sedan utbildats vidare af folket till att bli deras egendom, är festdräkten. Här har dräkten haft helt andra uppgifter än att blott skydda och värma. En viss estetisk smakriktning har varit den normgivande, bekvämlighetshänsynen har fått träda tillbaka för prydnadsbegäret. Här har kulturen uppifrån fått utöfva sitt inflytande. Russwurm berättar om runömännena utanför Estlands kust, att de, då de skaffade sig ett nytt klädesplagg, så troget som möjligt utförde det samma efter dräkten å ett porträtt i olja af hertig Wilhelm af Kurland, som var måladt 1615 och fanns upphängdt i öns kyrka. Till en allmogedräkt hör emellertid ej blott ett sådant slafviskt efterapande af de högre klassernas smak utan äfven ett individuellt utbildande. Då vi se de blommiga, färgrika Flodadräkterna eller de ljusa eleganta Vingåkersdräkterna, är det en bit af folkkaraktären, som skymtar bakom, och det är just denna glimt af folket själf, som gör dem till allmogedräkter i ordets egentliga mening.

Det ändamålsenliga träder vid festdräkten tillbaka för den speciella smakriktningen. Då vi se en allmogekvinna under brännheta sommaren klädd i en kostym med ända till fem lager underplagg, är det modet

hon följer, likavisst som det ej var bekvämligheten, som ålade en stadsdam på 1860-talet att gå i tornyr.

Trots denna modets tydliga likgiltighet för sommarvärme och vinterkyla, kan man dock isynnerhet i norra Sverige (Dalarne, Hälsingland m. fl.) iakttaga en skillnad mellan sommar- och vinterdräkten, den förra med glada färger, den senare enfärgadt grå eller vit med skinnkanter öfverallt. Vi erhålla sålunda här två festdräkter efter de förnämsta årstiderna, men därmed äro ej variationsmöjligheterna uttömda. Den olika åldern har förr skapat skiljaktigheter mellan ynglingens och mannens dräkt, ungmöns och den gifta kvinnans. Bondeklassen har i forna dagar alltid varit starkt protektionistisk med sträfvan efter skydd för alla redan förvärfvade rättigheter. Dräkten var ett af medlen att häfda den makt personen i fråga förvärfvat. Den gifta kvinnan var härskarinna i hemmets värld, och därför borde hon åtskiljas från andra, som ej nått så långt. Gränsen mellan dessa två åldrar, ungdom och mandom, nåddes, då äktenskapet ingicks. Bröllopet hade därför bl. a. till uppgift att officiellt insätta ynglingen och ungmön i de högre rättigheter, som tillkomma dem som själfständiga och själfstyrande. Vid bröllopet kunde man följaktligen hvarken ha den yngres eller äldres dräkt utan en egen från de andra olika. Så uppkom bröllopsdräkten såsom en speciell dräkt. Då bröllophögtidligheten skridit fram till ungmors- och husbondedansarna, voro båda insatta i alla rättigheterna, och därför måste de då ikläda sig de giftas dräkt. En så stor högtid som ett bröllop skulle naturligtvis särskildt göra denna dräkt till den viktigaste och äfven lyxriösaste. Det gällde att visa förmögenheten, och för att visa denna var intet offer stort nog. Det berättas om flera skånska brudar, som tjänat ihop sin bruddräkt, att de med glädje uppskjutit bröllopet ett helt år för att under det året kunna förvärfva sig ännu en dräkt att ståta med på den stora dagen. Den stigande lyxen vid bröllopen gjorde det till sist till en regel å vissa orter att äfven strax före eller under bröllopet ändra litet på den vanliga dräkten. I Vingåker brukade brudarna andra lysningsdagen uppträda i särskild, grön kjol. I Delsbo i Hälsingland bar brudgummen vid samma tillfälle en särskild rödbandslufva.

Ännu längre gick specialiseringen i dräktväg. I Vingåker bar förlofvad kvinna en särskild dräkt med skarlakanskjortel, bredt silfverbälte om lifvet och brokiga sidenband hängande i nacken. I Delsbo gällde bruket, att brudar, som förverkat rätten till »kyska brudars skrud», under kyrkvigsel skulle ha en särskild korsmössa med en spets som en smäck framåt pannan, en annan ned i nacken, och två andra nedgående till öronen. Ännu en egenhet hade Delsbodräkten. På 1730-

talet och sedan ett stycke fram i tiden hade stintorna omväxlande röda och svarta band i sina söndagsnackar, och kunde man då af bandens färg se bl. a., om det var krig eller fred i landet: »Ty låter pigan som nackte hafver, eller uppflätadt hår, röda band hänga neder åt rygg, då äro alla socknens 95 soldater hemma i landet stadde; men äro de antingen allesamman, eller till någon del, utkommenderade på något kronoarbete, eller ligga i fält emot riksens fiender, då äro de ifrån flätningen nedhängande banden svarta» (Lennæus).

En sommardräkt som fått en säregen plats som »nationaldräkt»

är höstkostymen för flickorna i södra Sverige (fig. 158). Den består helt enkelt blott af ett linne med broderier samt »bälteband». Denna dräkt bars vid höstarbetet på marken och ibland hemma t. ex. vid yste- och dansgille. Linné säger 1749 om folket i Raflunda, Albo härad, Skåne: »Kvinnornas gingo i särken med grått förkläde och träskor, samt hade ofta en list om lifvet». Då detta meddelande hvilar på en iakttagelse d. 29 maj, kan det ej här vara tal om höst utan vanligt arbete i hemmet. Från Virestad i Småland antecknar samma författare: »Hvardagsklädningen, som kvinnfolken brukade om sommartiden, då de gingo i sitt arbete, bestod endast i en hvit särk, omgjordad med den röda

158. Höstdräkt från Herrestads härad, Skåne. (Forssell.)

listen, och under tiden hade de dessutom för sig ett linneförkläde». Dräkten hade således sin användning äfven vid annan tid, ehuru den längst fortlefvat som höstdräkt.

En annan dräkt af säregen form från södra Sverige är sorgdräkten (fig. 159). Linné iakttagert den vid Vidtsköfle, Gärd's härad, under sin skånska resa och säger därom: »Sorgdräkten, som bondekvinfolken här på orten brukade, sågo vi i kyrkan; svarta kjorteln, som är gjord att häftas om lifvet, fick ej sitta på sitt ställe, utan skulle nu mera hängas öfver axlarna, och lifstycket, som alltid är fäst i ett stycke med

kjortelen, slokar fram öfver hufvudet och skyler mesta ansiktet, hvarigenom armhålén, genom hvilka armarna trädas på lifstycket, svarade numera mot öronen. Således gå stackars folk och sörja sina anhöriga hela året och bruka den seden större delen öfver Skåne och en del af Halland, värde både löje och medömkan; ty hvad kan icke modet inbilla människorna?» Linné återser detta bruk i Herrestad och beskriver det nu litet utförligare: »*Armkjortel* är ett annat mod på kjortel, som är gjordt af tyger eller kläde med armar, dock så smala, att kvinnan aldrig kan träda armen uti dem; denna kjortel brukades som kappa, hvarför han ock är öppen helt och hållet som en nattrock; öfre delen passar efter lifvet, men modet vill icke tilllåta, att han brukas på gement sätt, utan bör han hängas öfver axlarna, som en kappa, att gjordan, där bröstet och skörtet äro hopsyddas, går omkring halsen öfver axlarna, hvarigenom sker, att det, som skulle täcka bröstet, kommer nu att täcka hufvudet och de smala långa, nedhängande armar föreställa liksom så långa nedhängande öron, dock väl till förståendes, att denna kjortel icke brukas i hvardagslag utan

159. Sorgdräkter från Torna härad, Skåne. (Forssell.)

endast vid stora solenniteter, e. g. då offrande skall ske eller ock då bondhustrun skall tagas i kyrka». Här synes dräkten ha haft vidsträcktare användning än eljest. Att det är densamma som sorgdräkten torde tydligt framgå af beskrifningen. 80 år senare afbildas och beskrives hos Forssell (»Ett år i Sverige») från Torna härad, sorgdräkterna, hvilka nu ännu mera specialiserat sig: »Å bilden (fig. 159) möta oss några sörjande vid en nyss tillsluten graf på en kyrkogård. Den ena kvinnans sorgdräkt utmärker en nära anförvandt till den bortgångna. Sådana bära öfver hufvudet en, särskildt för sorgen gjord,

svart kjortel eller kappa, som de kalla *kåvan*; den hålles så nära tillsluten omkring ansiktet, att blott det ena ögat synes. Man får således icke se en sörjande kvinna gråta, blott höra snyftningarna, och bruket kan icke vara utan sin nytta för en ung änka, som har svårt att få fram en sorgetår öfver en gammal man. Någon gång nyttjas till denna kappa endast en vanlig svart kjortel med fastsydt lif utan ärmar; då den så vändes, att en del af ansiktet blir synligt genom armhållet. Den andra kvinnans hufvudkläde är sådant, som bäres af mindre nära släktingar. Det kallas *hyekläde* och måste vara stort, väl stärkt och utslående, samt försedt med spetsar. Männernas sorgdräkt är icke, såsom kvinnornas, svart, utan blå.»

Om sorgdräkter på Öland säger slutligen Åhstrand 1768:

»Hvad sorgdräkterna angår, äro de mycket åtskilda efter hvar och en sockens sätt och vis med åtskillnad i kläderna. Uti de tvenne långt i norr belägna socknarna bruka manfolken ej annat än sina vanliga korta grå valmarströjor och vida byxor, men i de öfriga socknarna svarta valmarströjor och byxor samt violetta strumpor med brun bräsilia färgade. De af kvinnfolken norr om landet, som äga någon kvar af de gammalmodiga svarta kapporna bruka dem i sådana tillfällen och täcka hufvudet med ett s. k. *vifkläde*, stort som en liten duk, hvilket fästes tillsammans under hakan, att föga mer än näsan är synlig; det öfriga hänger löst bak öfver skuldrorna och ryggen. Deras vanliga svarta valmarskläder och ett raskförkläde brukas tillika med svarta yllestrumpor. Uti de södra socknarna är den åtskillnad, att därstädes ej brukas det förenämnda vifklädet öfver hufvudet, utan knyta de ett fint kläde, dock utan spetsar, därom och ett lakan öfver axlarna och ryggen; men för öfrigt allenast svart tröja och kjortel, blå strumpor och svart raskförkläde, hvilket, ehuru det ej är mer än en våd i bredden, i vissa socknar lägges tredubbelt tillsammans, att det ej syns bredare än en kapa half aln.»

Ännu en annan säregen dräkt är barndräkten. Den var blott afsedd för småtingar under tre år men kunde ytterligare utvecklas till att bli för något äldre barn, då med en liten ändring. Vi träffa sådana barndräkter särskildt i Dalarne (Floda) och Skåne. Äfven andra nejder torde ha ägt sådan. En barndräkt, som först vid konfirmationen aflagts, har ej funnits i Sverige. Därför har ej heller som i Tyskland (företredesvis i katolska delar med tidig konfirmation) en särskild konfirmationsdräkt utvecklats.

Dessa olika dräktformer förekommo naturligtvis endast undantagsvis, och endast vissa socknar togo upp sådana sägenheter i dräkten. Alla dessa specialformer äro emellertid tydliga vittnesbörd om, att dräkten hade en stor betydelse för orten, och att man i den såg det yttre tecknet på andliga egenskaper och värdigheter. Då under en viss allmogedräkts historia ej alltid samma särskiljande förekom, kan antagas, att dräkten under olika tider spelat en olika viktig roll.

På samma sätt som olika tidsåldrar visat olika intresse för dräkten,

ha också ej alla nejder danat en särdräkt. Hvad en allmogedräkt i territoriellt hänseende är, är svårt att säga. I allmänhet synes man hysa den uppfattningen, att häradet utgjort det allmänna området för en allmogedräkt. Så är fallet i södra Sverige men knappast i mellersta och norra Sverige. Fellingsbro i Närke, S. Mellösa i Västmanland, Vingåker i Södermanland och framför allt Dalasocknarna samt Hälsingesocknarna ha nog ursprungligen blott haft typiskt utbildade sockendräkter. Naturligtvis kan en viss sockens dräkt mer eller mindre bli ett helt härads, likaså väl som en häradsdräkt kan bli en sockendräkt, men utvecklingen af det typiskt säregna, rent lokala torde för en nationaldräkt vara det utmärkande. Till och med Skånes häradsdräkter ha ej undgått frestelsen att specialisera sig i sockendräkter, fastän differenserna ej hunnit att bli så typiska, att man direkt kan tala om sockendräkter. Bruzelius omtalar, att man på »kludens» eller »lockarnas» form kunde se; om en hustru eller piga var från Boriby och Sandby eller från Hörup och Löderup, ehuru dessa socknar gränsade intill hvarandra. Likaså särskilde man genom något annat dräktdrag en ingelstorpspiga från en ungmö i Hammenhög; borbykarlen och närgränsande socknars män igenkändes på sina »kabyssor» o. s. v.

Där dräkten uppträder som en fullt individuell enhet, som skall skyddas genom yttre maktbud från att förändras, är den alltid en sockendräkt, och det åligger sockenstämman ej häradsrätten att vidtaga de nödiga åtgärderna.

Den tidpunkt, då man hos allmogen tillgriper dessa yttre maktmedel för att värna om en viss häfdvunnen dräkt, synes öfver hela mellersta Sverige ha inträffat under tiden 1670—1820. Ytligt sedt skulle sådana förbud mot nya seder vara att anse som en förfallsperiod för allmogedräkten. Då vi emellertid ej kunna antaga, att en dräkt utan vidare förblef oförändrad — icke ens där den benhårdaste lokalpatriotism fanns — äro de lagbestämmelser, som under nämnda tid utfärdas, tydliga bevis för, att man först då fullt förstätt och uppskattat dräktens betydelse. Tiden 1670—1820 synes mig därför vara de svenska allmogedräkternas glansperiod. Att man efter denna tid ej i nämnvärd grad upptog förbuden¹, tyder på, att lagen ej längre ansågs ha någon makt öfver sinnena. Alltså måste förfallsperioden ha inträffat vid midten af 1800-talet och ha fortsatt in på andra hälften af 1800-talet. De flesta allmogedräkter i egentlig mening torde ha varit försvunna omkring år 1880.

För att ännu mera framhäfva allmogedräktens betydelse och vikten

¹ Vingåkersprotokollet af 1843 är ett särskildt undantag.

af att bevara den oförändrad, sökte man ge den så hög ålder som möjligt och tilldiktade sägner, som skulle visa, att dräkten bars på grund af ett privilegium, förvärfvad vid ett visst gifvet tillfälle som belöning för särskildt välförhållande. Dräkten blef ett utmärkelsetecken, som en bygd hade framför en annan. Att ändra på en sådan hedersdräkt var att kränka ett gammalt minne, och att öfverge gammal sed har för bonden alltid varit ett svårt brott. Man må därför ej förundra sig öfver, att sockenstämman, då den med sina förbud intet förmådde, vädjade till konungen själf.

Som exempel på dräktsägner må blott anföras Blenda-berättelsen från Varend. Lifbältet å Varendskvinnans dräkt skulle enligt den ha förvärfvats som en belöning, vid samma tillfälle som den lika arfsrätten gafs åt Blenda och hennes mör, på grund af dessas modiga uppträdande vid Bråvallaslaget. Sedan skulle dräkten bäras som ett heders-tecken af hvarje varendskvinna för att stadfästa minnet af de forna varendskvinnornas bedrifter. I Fellingsbro i Närke hade den typiska långrocken till mansdräkten erhållits under Engelbrekts tid såsom en belöning för den tapperhet man visat under fejden mot Erik af Pommern och hans fogdar.

Det är tydligt, att dylika sägner tillkommit under 1600-talet och särskildt utbildats under den tid, då man med sockenstämmobeslut velat skydda allmogedräkten från förändring.

Den första gången vi höra allmogedräkten omtalas såsom något märkligt och för folket karaktäristiskt är år 1630, då Gustaf II Adolf ger Martinus Aschanius i uppdrag att resa omkring i hela landet för att bland annat uppsörja folkets klädedräkter och sedvanor¹. Troligen är den speciella allmogedräkten just vid denna tid under utbildning och begynner bli något för vissa nejder särskildt utmärkande. Om fullt utbildade allmogedräkter i större utsträckning kan det emellertid knappast bli tal, då sådana ej omtalas af de utländska sändebud, som tid efter annan besökte Sverige under de följande årtiondena. Två så skarp-synta män som fransmannen Ogier och engelsmannen Whitelocke, hvilka båda gjorde resor genom landet, ha intet att förtälja om säregna fest-dräkter, ehuru allmogens seder och bruk eljest noggrant upptecknas.

Fullt utbildade finna vi emellertid dräkterna på 1670-talet, då några af de första förbuden utfärdas mot allmogedräkstens förändring. Vid samma tid iakttagas de äfven af de utländska resandena, som beskrifva och afrita dem. Så ha vi t. ex. af italienaren Lorenzo Magalotti, som

¹ I början af århundradet omtalar Bureus (Sumlen), att i Vingåker fanns »en särdeles dräkt». Kanske är det Bureus, som fäst konungens uppmärksamhet på dräkterna såsom något gammalt värdefullt?

1674 besökte Sverige, goda afbildningar och intressanta omnämmanden rörande bondeklädsel i Sverige vid denna tid.

Vi vilja följa några dräkter från skilda nejder genom stämmoprotokollen. Det första förbudet gäller Vingåkersdräkten, en dräkt, hvilken, som vi sågo, var den först omnämnda särdräkten. År 1670 heter det i sockenstämmoprotokollet: »Slöts att den gamla vackra klädedräkten, eller manér och sätt på kläder, uti ingen motto förändras, hvarken af mans- eller kvianspersoner». 19 år förflyta sedan, innan vi ånyo finna ett stämmobeslut i saken. År 1693 den 23 januari heter det i protokollet:

»Om klädedräkten blef enhälleligen slutit och för godt funnit, att alla af bondeståndet förblifva vid Vingåkers gamla dräkt, varande ingalunda tillåtligt, att någon brudgum af samma stånd ter sig fram i brudstolen, utan Vingåkers klädebonad. Smala skoklackar, som unga drängar nyligen med församlingens stora missnöje hafva tagit före att bruka, skola afskaffas, och stadiga och allvarsamma åter upptagas. Och såsom mycken osed i klädedräkten härkommer merendels af en part lättsinnige, ostadige, vispsynte och högfärdige skraddare och skomakare; ty till förekommande af en sådan osed i kläder, är af hela församlingen enhälligt för godt och hälsosamt funnit, att skraddare och skomakare ingalunda skola fördrista sig till att göra andra kläder och skor än som kyrkoherden och församlingens 24 äldste känna för goda och tjänliga. Skulle ämbetsmännen annorlunda göra, så hafva de icke allenast ingen makt att därför fordra någon betalning, utan ock skola af kyrkoherden och församlingens äldste i socknestugan allvarligen tilltalas och näpsas.»

Efter detta förbud läsa vi först 1749 om ett beslut om bibehållande af klädedräkten från sockenstämmans sida, och för att gifva detta större eftertryck anhöllo vingåkersborna om k. maj:ts stadfästelse på det-samma, hvilken meddelades den 15 december 1755. Kungl. maj:t säger sig här med välbehag se, att allmogen själf af berömlig sinnesstadighet är angelägen om att bibehålla ett så urgammalt som hederligt och lofligt klädnadssätt, och bestämde, att den som redan kunde hafva ombytt, eller dädanefter ombyter samma klädedräkt, skulle, om det är mansperson, till kyrkan årligen erlægga 6, och en kvinnsperson 3 daler kopparmynt, hvilket vore till förståendes om alla dem, som äro födda i församlingen eller dit gifta och där boendes blifva, så ock om dem, som utom socknen tjänt och där antagit annan dräkt, men åter till Vingåker igenkomma. Därmed var det emellertid ej slut med bestämmelserna i denna sak i Vingåker. J. P. Wählin meddelade R. Dybeck 1843, att, »sedan förordningen under en längre tid icke tillämpats, församlingen genom ett sockenstämmobeslut d. 10 juni innevarande år öfverenskommit, att härefter böter ovillkorligen böra uttagas af dem, som aflägga sina fäders dräkt». Ägaren å Skenäs' gods i socknen hade s. å. »förbjudit sina underhafvande att aflägga dräkten samt förständigat dem, hvilka härutinnan felat, att åter *plagga sig*».

Från Närike finnas liknande stämmoprotokoll. Från Svennevad heter det d. 10 maj 1697: »Blef slutit, att högfärden skall allmänt afläggas, och ingen bondedräng må gå med knappetröja, eller bondepiga med band och brokiga kläder, den, som däremot bryter skall strax sättas i stocken». Året därpå läses i samma protokollsbok för d. 30 nov.: »Lades en kanna vin på den skraddare, som gör någon rock åt bonde-drängar, på annat vis än gammal plägsed varit, och den dräng, som kommer med knappetröja till kyrkan sättes i stocken, jämväl de bonde-drängar, som komma med sina gula lifgehång. Sammaledes pigor, som komma med sina brokiga mössor och kragar till kyrkan».

Svennevads grannsocken Sköllersta har följande stämmobeslut d. 18 okt. 1741:

»För att afböja den otidiga ändringen och yppigheten i kläder, som dagligen sig föröker, besynnerligen hos ungt och ostadigt folk, thy slöt af Skyllersta församling: 1:o Vallmarsrockar vilje vi bruka, som äro rätt och slätt gjorde, med små klädes- eller vallmarsuppslag, och igenhäktas med häkten, utan rynkor och fickor; eller sådana, som hafva tvära fickor, hvilka med knappar och knapphål igenknäppta varda, eller ock sådana, som äro gjorda med krage kring halsen och långa fickor utan knappar och knapphål; afläggandes härmed såväl rockar af kläde, som andra sätt att rockarna förfärdiga, utom de trenne som i denna punkten förmälte äro. 2:o Till tröjor skall brukas hemmaväft tyg eller sämskade skinn, så vida tillgång därtill kan finnas, eller ock kläde, som våra fäder i tröjor till heders brukat, och vi sammaledes bruka vilja; men dessa tröjor, vare sig af tyg, skinn eller kläde, blifva rätt och slätt gjorda, utan krage, rynkor och knappar. 3:o Vaxladers- eller s. k. tyska skor vilja vi icke bruka, utan skall både man och kvinna hafva smort eller passerläder till skor, som henna i socknen gjorda äro, finnandes vi för oss anständigast att igenbinda dem med remmar; men om någon är så ostadig, att han icke vill blifva vid detta gamla svenska maneret, stånde honom fritt att betjäna sig af spännen. 4:o De som vilja bära lifstycken, må till dem taga skinn eller hemmaväft tyg; men kalminker och köpte tyger, af hvad namn de äro, skola icke af någon mansperson bäras i lifstycken. 5:o Hvita manshandskar, nattkappor och förärmar, som nyligen hafva begynt komma i bruk, samt färgade yllne- och regarnsstrumpor, så mans som kvinnos, afsäga vi oss alldeles och blifva härefter vid yllne ofärgade eller ock klädesstrumpor, såsom ock vid sämska- och klippingshandskar, som hemma i socknen gjorda äro. 6:o Hvad våra hustrur och döttrar beträffar, blifver deras klädebonad tröja och kjortel, som uppå det vanliga och här brukliga sättet göres, kunnandes de därtill utom det tyg, som de själfva tillverka, bruka kläden och klädes-sarger, men satiner, kattuner och andra köptyg, af hvad namn de vara må, utom de här förmälta, skola af dem till tröja och kjortel icke brukade varda. 7:o Silkesnäsdukar, som nyligen hos kvinnfolken i bruk kommit, vilja vi ock ifrån dem hafva afskaffade, undantagandes de svarta, af hvilka hustrurna som så behaga sig kunna betjäna. — Desse anförda punkter åtaga vi oss samtligen så för oss själfva som för våra barn både nu och i framtiden ovägerligen att hålla, begripandes icke härunder tjänstefolket ifrån andra socknar, som kort tid uti församlingen vistas och sedan bortflytta, så framt de icke själfva af fri vilja till vår sed sig bekväma. Men alla af bondeståndet, som komma i församlingen att sätta sig här ned, förbinda vi härmedelst till en och samma sed med oss, om de eljest vilja i våra samkväm och um-

gånge lidna blifva, och icke för utbölingar och sedeskämmare utan för Skyllersta församlings rättsinta socknefolk erkända varda.»

Från en annan Närke-socken, Fellingsbro, omtalas, att kungörelser utfärdats af Karl XI och Karl XII, hvilka påbjödo sockendräktens bibehållande vid äfventyr af vite. För att okunnighet härom icke måtte förebäras, skulle kungörelsen årligen uppläsas midsommardagen.

Gå vi vidare, finna vi från Dalsland d. 10 okt. 1792 ett liknande protokoll, denna gång utfärdadt af länsstyrelsen. Här heter det i § 4 och 5: »4. I klädedräkten bör gamla tarfligheten och allvarsamheten upplifvas. 5. Allmogen förband sig att ej nyttja andra tyger till kläder, än de som tillverkas i orten, samt af ingen annan färg än den vanliga grå, eller af egen ull melerade. Alla lysande knappar afläggas och häktor helst nyttjas.»

Slutligen vilja vi ur ett stämmoprotokoll för Emitslöfs socken, Ö. Göinge härad, Skåne, af 14 sept. 1817 anföra följande:

»1. Hvad klädedräkten angår, skall den vara enkel och efter våra förfäders bruk, af hemmaväfdt kläde, vallmar, verken, linne eller skinn, och den, eho han vara må af husfader/eller matmoder, dräng eller piga, gammal eller ung, som nyttjar utländska kläder, schalar, spetsar och tyger af silke, siden och annat mer af hvad namn som helst, utan något smärre af band m. m. som kan åtgå till kantning af vissa brukliga kläder, det vi förbehålla oss, skall böta 1 rdr 15 sk., men må hvar och en ha rättighet att förbruka hvad af utländskt kläde, som nu äges. — 2. Vid lika ansvar få de hittills så mycket brukliga med indigo färgade blåa kläderna härefter endast nyttjas till kyrko- och högtidskläder, till dess de därtill ej kunna nyttjas då de sedan brukas vid andra tillfällen. — 3. Ingen husfader eller matmoder får vid antagande af tjänstehjon till dem utlöfva andra än inländska kläder, som äro af hvita, grå och svarta kulörer och sådana som, när så nödigt finnes, kunna färgas. Den häremot bryter skall böta 2 rdr b:o... 12. Böterna för förbrytelser emot de nu uppsatta punkterna fördubblas andra och tredje gång, och tillkommer kyrkorådet att häröfver undersöka och döma, och böra äldermän och sexmän ha uppsikt och utkräfva böterna, hvartill handräckning skall sökas af kronobetjäningen, och skall pastor visa reda härför vid hvarje års slut, men sker förbrytelsen ofta, skall den skyldige öfversändas till konungens befallningshafvande, som har att häröfver döma. Den som ej mäktar betala skall göra arbete för böterna, som odeladt tillfalla fattigkassan.»

De ofvan citerade protokollen kunna ge oss en inblick i socknarnas uppfattning af dräkternas betydelse. Man ville ha dem som kännetecken och utmärkelsetecken samt tålte ej, att socknefolket tog annan orts sed. Frihet beviljades därför endast dem, som tillfälligt vistades i socknen. Kom någon från annan ort och öfvertog landtbruk, måste han emellertid, för att kunna räknas som medborgare, anlägga den nya socknens dräkt. Sockendräkten blef således ett privilegium, i viss mening ett adelsmärke, för en bestämd ort, som en gång fått rättigheten som utmärkelsetecken framför en annan.

Om de ofvan anförda påbuden således tala om gammal traditions styrka och dräkternas betydelse i folkets lif, må vi dock akta oss för att draga för vidtgående konsekvenser för allmogedräftens betydelse för den enskilda socknen.

Påbuden äro ej något blott för bondeståndet utmärkande, som sakna alla motsvarigheter inom andra samhällsklasser. Förbuden mot ny dräkt eller påbuden om afläggande af en dräkt, som väckt anstöt, äro utomordentligt vanliga såväl från 1500-talet som 1600- och 1700-talet. Jag vill här blott taga några exempel från de senare två århundradena. År 1661 utkom ett reglemente gällande för hela landet. Häre heter det bl. a., att tjänstefolket ej fick efterapa husbönders och husmödrars kläder; lika litet fingo personer af deras kvalifikation bära siden eller halfsiden, sobel, mård, fint kläde eller smycken, utan endast ylle och linne, men utan knytningar och snören, som då voro mycket i gång; lika litet fingo de bära silkes- eller fina regarnsstrumpor, ej heller karduan-, rugläders-, utan gement passere-läders eller smorda skor. Barnen fingo icke bruka gyllen- eller silfverduk, knytning eller galloner på mössor, snörlif, hattar, bröstdukar; rådet tillåtes hafva få streck smal knytning eller galloner af guld, silfver eller silke på mössor. För att förordningen skulle bli åttlydd ålades alla pärlstickare, guldarbetare, skraddare, buntmakare och sömmerskor att icke något arbete göra åt någon, förrän de låtit sig väl underrätta, hvad person dem draga eller det hafva skall; hvilken kan beslås något arbete förfärdiga för man eller kvinna, som ej är dem tillåtet att draga, han böte trenne gånger, men fjärde gången förvises han ur staden.

Ett annat sätt att bibehålla gammal dräkt och hindra nya moder var att utsända varningsskrifter. Å titeln till en sådan från 1600-talet heter det bl. a.: »Vällustens tvänne blåsbälgar, nämligen den höga fontangen och de blotta bröstet, genom hvilka de alamodiska kött- och flöttja älskande kvinnor uti sina egna och många dåraktiga manspersoners hjärta först upptända en oloflig kärleks- och älskogsgnista, och sedermera den uppblåsa, att hon uti en outsäglig änslandslåga utbrister...». Det berättas, att biskopinnan Svedberg hade antagit denna hufvudklädsel, men uppbrände den, då hon sport, att på Gottland en kalf blifvit född med fontang på hufvudet. Ett annat dylikt varningstecken skedde i Skåne, i det att en präst anmälde till domkapitlet, att ett dödfödt pigebarn haft i pannan en utväxt liknande fontangen.

Man lät dock ej varna sig af dessa tydliga tecken utan fortsatte att kläda sig på franskt manér. För att följa med sin tid tillgrepo de högre samhällsklasserna samma medel, som de goda Runöboarna: att se efter på »konterfej». Då Ebba Brahe hade sin son Magnus Gabriel de la

Gardie i och för studier i Paris, ålade hon honom att hemsända konterfejer, så att hon kunde göra, sina kläder efter franskt snitt. »Se efter, huru de gå klädda därute. Tag mönster på kjortlar och kragar samt af det de hafva på hufvudet. Käre son, förgät det icke!»

Kan någon väl undra, om allmogen efterföljde så godt föredöme? Ja, t. o. m. prästerna, de gamla sedernas främsta försvarare, kunde ej undgå att ryckas med. År 1683 erhöles prostarna i Lunds stift en tillsägelse att »göra tillse, att präster i stiftet ej buro långt hår, »som dem allsintet anstår», och att unga präster icke måtte »lägga sig med kalotten till och den icke så mycket af någon förnödenhet som fast mera af en otidig singularitet bruka». I en något senare tid förmanades prästerna att »med sina peruker sig så ej anställa med pudrande och annat, som mera anstår unge och världslige personer». År 1693 uppmanades prästerna att »hålla sina hustrur till att bruka tarfliga och ärbara kläder».

Sedan man sålunda i alla stånd från ofvan till nedan begynt anlägga luxuriösa och utländska kläder, var tiden till sist inne, att riksdagens fyra stånd kunde taga upp saken. Detta skedde 1731. Man hade funnit, att de skiftande moden förorsakade ett lifligt afläggande af oslitna kläder; för att hindra detta borde »alla moder afskaffas», det gällande modet på manfolks kläder skulle blifva oförändradt; »men hennes majestät anmodas i underdånighet att själf utvälja och fastställa ett mod för kvinnfolks kläder, hvilket ingen arbetare vid 200 daler silfvermynts vite skall understå sig att ändra». Dock måste man göra det tillägget, att det om möjligt blefve efter ståndens skiljaktighet. Alla styfkjortlar skulle moderniseras till mindre form för de förnäma, men för de sämre och gemena alldeles vid straff förbjudas. »Kammarpigor och huspigor af vackert folk», som för fattigdom nödgades tjäna, fingo bära inrikes gjordt sidentyg och hvad gammalt deras fruar dem gäfvu, men alla andra, bonde-, mjölnare- och torparedöttrar inräknade, skulle bära hemgjorda regarnströjor.

De skilda ständsdräkterna voro emellertid till allmän förargelse, och många försök gjordes att få en enhetlig dräkt lika för alla klasser. Ett af dessa försök är Gustaf III:s påbud af 1778 om den s. k. *svenska dräktens* antagande. Detta försök lyckades något bättre än de föregående, på grund af den stora popularitet konungen då åtnjöt. Det varade emellertid ej länge, förrän ånyo särskilda hofdräkter och adelsdräkter begynte danas, och samma ståndsskillnader i dräkt som förut begynte sprida sig. Det enda man egentligen vann var, att de särskilda dräkterna för de olika stånden nu ej offentlig erkändes, och hvar och en fick fritt efterbildas, hvad han ville.

Under hela tiden från 1500- till 1700-talet var det hufvudsakligen prästerskapet, hvilket såväl på land som i stad ifrade mot de nya moderna, och predikstolarna blefvo ofta vittnena till striderna. Här var kampen vida bittrare och djärfvare än i de relativt saktmodiga sockenstämmobesluten med hot om penningböter eller stockstraff. Må det här tillåtas mig att taga några exempel ur Troels-Lunds bok »Dagl. Liv i Norden». Då man vid midten af 1500-talet anlagt ett nytt slags byxor, pluderhoserna, skref man i Tyskland en skrift däremot, som i den danska öfversättningen fick titeln: »En Formaning og Advarsel mod den lappede og forkludede Hosedjævel». Här visste motparten att försvara sig på ett synnerligen hänsynslöst sätt. En präst förtäljer: »Som han havde prædiket haardeligen og drabeligen paa Prædikstolen mod disse utuglige, forkludede Hoser, gjorde samme Hosedjævel ham det Spott og Trods, at han hængte den anden Søndag saadanne lumpne Hoser tværtover fra Prædikestolen». Om de svenska bönder, som älskade att antaga nya seder, sökt att uppträda aggressivt mot sockenbesluten, veta vi ej. Hån och spott hade nog här varit mindre lämpliga. Ej heller höra vi omtalas, att svensk regering mot allmogens nya seder tillgripit sådana skarpa medel, som man tog i Brandenburg eller Danmark. I det förra landet grep nämligen kurfursten några af de i nymodiga kläder klädde och satte dem i bur med spelman bredvid, så att det förbigående folket kunde se och förhåna dem. I det senare landet lejde konungen folk, som med knifvar skuro upp kläderna å förbipasserande, hvilka buro alltför nymodig dräkt.

Gent emot sådana våldshandlingar framträder allmogens bötesstraff för nya dräkter såsom synnerligen milda. Det låg i tidens anda att med lagens hand ingripa i den enskildes lif, och klädedräkten hörde enligt dåtida uppfattning till en ej oviktig sida af det allmänna och enskilda lifvet. Från Vingåker hette det 1693, att kyrkoherden och de äldste skulle bestämma, huru skraddarna skulle sy kläder och skomakarna skor, och vi få antaga, att kyrkoherden från predikstolen allvarligen förhöll sina församlingsbor beslutets efterlefnad. Att predika mot nya kläder var ett omtyckt ämne under 1600-talet. Om församlingsborna sålunda hjälpte till på sitt sätt att befrämja bevarandet af gammal god sed, så var detta fullt i sin ordning.

De nämnda sockenstämmobesluten äro således ej enastående fall utan fullt vanliga företeelser, hvilka lika såväl kunde ha skett i en socken utan särskild allmogedräkt hvilka i en med fullt utbildad sådan. Dock ha besluten haft ett godt med sig och i hög grad befrämjat utbildandet af en egen allmogedräkt, i det att de framtungo — icke ett bibehållande af en dräkt oföränderlig, ty något sådant stod ej i mänsklig

makt att åstadkomma — men ett besinningsfullt utvecklande af det egna. Folket tvangs till självverksamhet.

Beslutens innehåll skulle därför kunna tolkas så, att folket ålades att endast antaga sådant nytt, som danats och utvecklats af dem själfva. En tysk författare säger, att allmogedräkterna för att bli »nationaldräkter» måste »växa inifrån och ut». Så utvärtes än kläderna äro, »göra de dock människan», och därför kan han ha fullt rätt i att anse klädedräkten som »en andlig produkt». Besluten visa därför ej någon benhård konservatism utan ange blott de medel, hvarmed allmogen ville rädda sin egen kultur och drifva den in i en sund utvecklingsfåra. Allmogen löper lätt fara att drunkna i alla de kulturimpulser, som den uppifrån ständigt mottager, och frestelsen kan då bli stark nog att öfverge den mödosamma vägen att soffra och själfständigt utveckla för den lättare och makligare att blott efterbilda och tanklöst gripa, hvad som bjudes, sak samma om det är godt eller ondt.

Vår behandling af allmogedräkterna blir därför hvarken en noggrann genomgång af de högre klassernas dräkter ej heller en genomgång af allmogens »uregendom». Den vill blott framhålla de två samverkande krafterna: ett besinningsfullt upptagande af de högre klassernas dräkter och ett själfständigt utvecklande af dessa.

Ett af de äldsta omnämningarna af nordboarnas dräkt finna vi i Rigskvädet i Eddan. Vid skildrandet af de sysselsättningar, som de tre personerna »träl», »karl» och »jarl» hade, kommer diktaren in på de tre samhällsklasserna och deras olikheter. Om trälens dräkt säges ingenting, endast om hans kroppsbyggnad. Hans beklädnad synes sålunda ha varit den minsta möjliga, kanske har han rent af varit naken. Medelklassens (»karlens») dräkt skildras mera utförligt:

Mannen täljde trä vid väfbom,
hade klippt skägg, väl sittande skjorta
och i vrån en kista.
Satt där ock hustrun, svang sin rock,
bredde famnen, byggde väf;
klut var å håret, krage för barmen,
duk på halsen, och dvärgar på axlarna.

Brudar inom denna klass »höljdes i brudlin» och fick »hängande nycklar och getskinnskjortel».

Öfverklassen (»jarlen») var ännu finare klädd. Om husmodern heter det:

Hon bar hög slöja, smycke på barmen,
blåsirad särk och släpande kjortel,
bryn hjärtare, bröst ljusare,
hals skärare än skimrande snö.

Sedan heter det om barnet, som föddes:

Moder fick son, som i silke lindades,
vattenöstes och jarl nämndes.

Redan i denna gamla dikt från öfvergången mellan första och andra årtusendet efter Kr. får således dräkten karaktärisera ståndsolikheter. De tre stadierna i dräktens historia från nakenheten till hudskinnen och linkläderna träda här tydligt fram.

Ett halft årtusende senare omtalas återigen dräkterna hos nordborna. Det är nu Olaus Magnus, som nämner klädseln hos Nordens folk. Då han beskriver bågskjutningen hos Sveriges befolkning, ger han härtill en afbildning af några personer klädda i hudar och förklarar bilden så här: »Beträffande det som synes på bilden: en man i pälsklädnad med svans, så har man däri att se ett exempel på föräldrarnas sed att kläda sina ynglingar och gossar i torkade djurhudar, i synnerhet af unga björnar». I kapitlet därpå heter det: »Djurskinnen bereda de till kläder åt sina söner, liksom fåglarnas skinn användas till hufvudbonader». Som belöning vid bågskjutning utdelas åt gossarna en hvit gördel och åt flickorna ett linneplagg. På tal om de olika folken i Norden heter det: »Kläderna pläga enligt gammalt bruk vara korta och åtsittande, utom benkläderna, som äro vidare. Svearna begagna rymligare kläder, liksom bruket är i Tyskland. Moskoviterna hafva enligt grekisk vana långa rockar; också är ju deras land beläget högt mot Norden. De i vildmarken lefvande lapparna åter kläda sig i dyrbara pälsverk af olika djurslag; och det ingalunda för att pryda sig, utan af nödtvång.» Om säregna dräkter, utmärkande ett visst slag af yrke, heter det slutligen på tal om birkarlarna, som handla med lapparna: »Dessa män äro igenkänneliga framför andra, ity att de äro iförda en röd klädnad».

Med afseende på klädnadens stoff ha vi redan sett flera olika materiell använda. Äldst äro hudarna, som blott bestå af torkadt skinn med håret kvar sittande. Sådana huddräkter brukades långt in på 1700-talet äfven i mera kultiverade distrikt. Så omtalar t. ex. Linné 1749 från Efverlöf i Skåne: »Öfverallt här på slätten gå kvinnfolken äfven i heta sommartiden med sin ludna fårskinnskjortel, det ludna inåtvändt». Å annat ställe heter det om Herrestads kvinnodräkten: »Skörtet är af lammskinn, utantill beredt, dock innantill ludet. Med denna kjortel gå kvinnfolken både vinter och sommar, fast han är luden». I medeltidens lyxdräkt ingick skinn i riklig mängd på ytterdräkten hos såväl män som kvinnor, herremän såväl som allmoge. Som päls med det ludna inåt finnes fårskinnet, antingen hvitt eller svart, i vinterdräkterna

från hela Sverige långt in på 1800-talet, och ännu är vinterpälsen hos allmogen genomgående af fårskinn. I vintermössan ingick som regel skinn af hund (»hundskinnsmössa»).

Sedan uråldriga tider har man känt konsten att bereda huden, och man fick då dräkter af två slag: dels det beredda lädret, hvilket kunde användas på mångahanda sätt som strumpor, som skodon, som infällningar i dräkt, samt som förskinn (*schimpa*) i manlig och kvinnlig dräkt i hvardag och fest, dels det af ullen beredda ylleyget. Denna senare ullberedning gick först så till, att ullen blott stampades samman på sätt som vi förut beskrifvit, eller kardades och spanns till trådar, som därefter väfdes. Detta senare ylle har varit den viktigaste ytterdräkten ända in på 1800-talet. Ogier säger 1634: »Bönderna äro ej som våra, klädda med tyg af lin och hampa, utan med tyg af svart ull, som svenska fåren vanligen bära».

Som innandräkt har emellertid redan medeltiden känt linnedräkten. Den var synnerligen dyrbar och ansågs företrädesvis som lyxdräkt. Troels-Lund citerar ett ställe ur Konungaspeglarna från 1200-talet, där det heter om folket i kungens omgifning: »Låt alltid skära din skjorta ett godt stycke kortare än din kjortel, ty ingen höfvisk man kan pynta sig i lin och hampa».

Bomullstyget inkom först under 1700-talets andra del och blef vanligt hos allmogen först på 1800-talet med de kringvandrande västgötarna. I den speciella allmogedräkten ingår det dock nästan aldrig.

Allmogens festdräkt, såsom alltid konservativare än den hvardagliga, bibehöll i vida högre grad än de högre klassernas dräkter de äldre utvecklingsstadiernas materiell: skinn, läder, vadmal, med linne endast som skjorta eller särk.

Rörande snittet kan den svenska allmogedräkten delas i olika plagg, hvilka för mannen äro: rock eller tröja, lifstycke eller väst, byxor, strumpor och skor samt innerst en skjorta. Kvinnornas motsvarande klädesplagg äro: tröja, lifstycke, kjol, strumpor, skor och särk. Till både mans- och kvinnodräkten hör dessutom mössa eller hatt, bälte och en, ofta för mans- och kvinnodräkten lika, öfverkappa eller öfverrock. Slutligen tillkommer smyckena, hvilka tillhöra såväl mans- som kvinnodräkten. Såsom utmärkande för allmogedräkten i allmänhet kan nämnas, att man i brist på underkläder af särskildt snitt användt många omgångar af kläder af samma slag. Festdräkten brukade denna mångdubbling af kläder i stor utsträckning, särskildt i Skåne; men äfven längre upp i landet kunde denna lyx förekomma. Man tänkte härvid mindre på värmen, än därpå, att rikedom skulle synas och

tog därför vid fest lika många klädesplagg på sig som om vintern. Linné anför 1749 om klädesplaggen i Skåne: »Kläderna, som bönderna bruka, äro merendels 3 tröjor, af hvilka kanten på den inre städse lyser under den yttres. Byxor brukas flere par, af hvilka det inre alltid är af linne. De hålla dem så nödvändiga, som fruntimren flere kjortlar». J. F. Svanander skrifver 1797 om dräkten i Bara: »En välklädd hustru nu för tiden måste vid högtidliga tillfällen hafva fem till sex kjortlar förutom skinnkjorteln och den svarta satinkjorteln. — Mankönet brukar vid högtidliga tillfällen kragstöflar, skinnbyxor, skinnpäls och flere vallmarströjor, blåa, gröna, hvita och svarta». Dessa sistnämnda fyra plagg benämndes efter samma källa: »en *krypi*, en *fari*, en *slomeridom* och en *utanom*». Hos Forssell nämnas dessa samma namn på 1820-talet, tydligtvis utan kännedom om Svananders uppgift och alltså sannolikt direkt efter allmogetraditionen på 1820-talet: »Kvinnornas kjortlar med sina lifstycken, äfvensom karlarnas jackor, hafva olika namn efter deras vidd och plats. Den närmaste och trängsta heter *krifi* el. *krybi* sedan *fari*, så *klämman*, därefter *slom* el. *slummerdum* och den yttersta *uden alle di*».

Anders Tidström skildrar 1756 hallandsgummornas kyrkobesök så här: »När hon stiger ur sitt hus, lyfter hon upp 4 kjortlar, då minsta förklädet täcker och pryder de 3 stadigt nedsläppta. I kyrkoporten släpper hon ned 3, då gör andra förklädet sin tjänst, och ändtligen i kyrkdörren släpper hon ned öfversta kjorteln». 1768 säger Petter Åhstrand om männens dräkt på Öland: »Att bruka 3 å 4 tröjor, och äfven så många par byxor, det ena öfver det andra, fast alla ofordrade, är en allmän plägsed, och det såväl sommar som vinter». Linné omtalar den manliga Värendsdräktens byxor af vadmal och tillägger: »Inom dessa hade karlen merendels två par andra byxor, af hvilka de innersta voro linbyxor». Slutligen vilja vi blott anföra ett yttrande om den kvinnliga Näsdräkten om vintern efter F. D. Crælius 1837: »Kvinnorna äro denna tid äfven insvepta i fårskinn eller ombonade med flera öfver hvarandra dragna kjortlar, som gifva dem ett så vördigt utseende, att själfva oskulden kan falla en misstänkt».

Vi ha i det föregående omtalat, att allmogedräkten i allmänhet ej kan följas så långt tillbaka. Den låter visserligen alltid följa sig tillbaka till en herremansdräkt från en äldre period, men då den aldrig slafviskt efterbildar en sådan dräkt, blir det mycket svårt att exakt bestämma tiden för en allmogedräkts uppkomst. I allmänhet gäller regeln, att kvinnodräkten är den äldre, mansdräkten den yngre. Kvinnorna hålla fastare häfdvunnen sed än männen, därför förändrar sig mansdräkten lättare och försvinner också i våra dagar fortare. Under

1800-talet finnes endast ett fåtal manliga allmogedräkter, under det att kvinnodräkterna bibehållit sig längre. Likaså visar sig mansdräkten mera ensartad, under det att kvinnodräkten i vida högre grad skiljt sig i särformer. Kvinnodräkten är mera en folklig konstprodukt än mansdräkten.

De äldsta allmogedräkterna af viss typ, såsom värendsdräkten, de flesta skånska och dalska dräkterna samt Vingåker- och Delsbodräkterna, kunna på sin höjd följas tillbaka till 1500-talets moder. Till medeltiden kan ingen af de två sista århundradenas allmogedräkter föras hän, om än i en del dräkter spår af en sådan tid kan upptäckas.

Innan vi bestämma allmogens dräkt under medeltiden, kan en öfversikt af de äldre dräktprinciperna vara på sin plats.

Medeltidens dräkter ha framgått ur två kulturströmningar, den romerska och germanska. Den romerska dräkten bestod af ett inre ärmöst klädnadsstycke, som täckte kroppen, och en yttre öfverkappa, som vid och veckrik hängde ned mot fötterna. Den germanska dräkten slöt däremot tätt intill kroppen och beklädde såväl kropp som armar och ben. Hade romarna låtit armar och ben vara obetäckta, beklädde germanerna dem med tätt åtsittande klädnad. Särskildt framträdande var härvid benbeklädnaden, som fick två särskilda namn, allt efter som den betäckte öfverbenet från höften till knäet eller från knäet och ned. Den förra kallades *brok*, den senare *hosa*. Om midjan bars ett sammanhållande bälte. Detta bälte förlade dräktens tyngdpunkt från axlarna till midjan, och det låg därför nära till hands att låta kroppens dräkt delas i två delar, en ofvandel och en nerdel. Den germanska dräkten visade således redan i sig själf tendens att sönderfalla i skilda klädesplagg, under det den romerska från början betonade helheten.

Medeltiden sammanställde nu båda, och vi erhöilo därför dels den tätt åtsittande germanska som inre dräkt, dels den vida romerska som yttre beklädnad. Det karaktäristiska är härvidlag, att mans- och kvinnodräkterna i det närmaste blefvo lika, den kvinnliga endast veckrikare och längre.

Innerbeklädnaden blef också fullständigare, i det att skjortan tillkom. Vi erhålla på så sätt genom betonande af den germanska principen, med midjan som tyngdpunkten och med bältet som delningsled, upptill lifstycke, rock och kofta, och nedtill kjortel, brok och hoser. Skjortan delas hos mansdräkten ej men väl hos kvinnodräkten, som ända in på 1800-talet vid allmogedräkterna består af en *ofvandel* och *nerdel*. Lifstyckets namn är under medeltiden ännu *kjol*, ett namn, som stannat kvar allt sedan dess samband med den öfver höfterna nedfallande kjorteln. I Sverige begynner man tidigt antaga namnet rock, under det att Dan-

mark ännu bibehåller ordet *kjole*. Allt sedan danska tiden har man i Skåne använt ordet *kjol* om lifstycket (rocken). Manteln, som ej inneslöts af bältet, fick behålla sin enhetliga form och efter gammal romersk sed hvilade på axlarna slutande tätt om halsen.

I den svenska medeltidslitteraturen omtalas bondekläder bl. a. i landskapslagarna. Gottlandslagen nämner som mannens dräkt skjorta, kjortel och hatt. Upplands, Södermanlands och Västmanlands lagar nämna skjorta, kjortel, öfverkläde och hufvudduk. Västgöotalagen omtalar skjortan som ett kvinnligt plagg. Ordet särk finnes som namn på manlig beklädnad i benämningen mässesärk på prästens messdräkt. Ur andra medeltidskällor veta vi, att i förmögnare bondehus funnos flera omgångar dräkter. Så talas det t. ex. om hvardags- eller gångkläder, mellankläder och kyrkläder; t. o. m. af de senare hade man flera uppsättningar.

Männen buro innerst en skjorta. På fötterna hade de skor, ibland höga, så att de liknade stöflar. Benen betäcktes med broker, som upptill voro fästade om lifvet med ett brokabälte och som nedtill knötos om benet. Öfre delen af kroppen betäcktes af kjorteln (rocken), som hölls tätt kring lifvet af ett bälte, vid hvilket hängde en pung (*sjud*); kjorteln dolde

160. Käppxor från Dalarne.

fullständigt skjortan. Öfver allt detta bars öfverplagget *manteln* (*kåpa*, *kappa*), som hängde öfver axlarna, ofta försedd med kapuchon. Kappan var reseklädnaden och lämpade sig väl som skydd mot väder och vind. På hufvudet bar man hatt.

Kvinnorna buro särk och öfver den en fotsid klädning, öppen allena i halsen, med lätt åtsittande ärmor, lif och kjortel i ett stycke, utan alla andra veck än dem, som naturligen bildade sig; om lifvet hade hon bälte och på fötterna skor. Öfverklädnaden utgjordes äfven här af manteln (*kåpa*), någon gång försedd med ärmor och då kallad ärnekåpa. Hufvudbonaden var antingen *hufva* (tätt lindad kring hufvudet), *topp* eller rätt och slätt *hufvudduk*.

Till mannens dräkt hörde vapen, vanligen bestående af sköld och svärd. Hälsingelagen fordrade, att hvar man, som fyllt aderton år, skulle ha fem folkvapen: svärd eller yxa, järnhatt, sköld, brynja eller musa samt håge med tre tolfter pilar. Vapnen voro nödvändiga på grund af tidernas

orolighet och osäkerhet men kunde också fresta till allt för rikligt användande äfven under fredstid. Den yngre Västgöotalagen stadgar böter för den legoman, mjölnare, allmänningsbonde eller ogift bondeson, som utanför hemmet bar knif. Förbudet omfattade således ursprungligen ej de fria bönderna, men man utvidgade bestämmelsen att omfatta äfven dem.

Knifven i bältet kvarstod dock som ett viktigt tillbehör till flera allmogedräkter. T. o. m. kvinnan försmådde ej att ha knifven i bältet. Yxan med långt skaft omdanades till den s. k. *käppyxan* (fig. 160), hvilken äfven den blef ett tillbehör till allmogedräkten. Käppyxan

161. Svenska bondekläder på 1670-talet. Efter Magalotti.

öfvergick så småningom till kryckkäpp och denna till stödkäpp. I nämndemanskäppen från Dalarne fortlefva alla utvecklingsstadierna.

Smyckena betingades ej blott af prydnadsbegäret utan framgingo ur dräktens egen beskaffenhet att ej äga knappar eller knapphål. Spännena fingo därför ersätta dessa som bindemedel vid dräkten. Smyckena kunna därför indelas i sådana, som nödvändigt hörde till dräkten och fastsyddes på den, samt sådana, som hängde löst på och uteslutande tjänade prydnadsändamål. Till det förra slaget hörde spännena i en mångfald former, till det senare arm-, hals- och fingerringar samt hängsmycken.

Innan jag lämnar medeltidsdräkten, skulle jag önska citera, hvad en författare (V. Granlund) säger om dess luxuriösa beskaffenhet som herre-

mansdräkt, då detta i någon mån kan belysa senare tiders allmogedräkt:

»I sagorna talas om silkesskjortor, broderade med guld, mantlar eller lifrockar af siden eller skalkakan, bebrämde med dyrbara pälsverk, ofta besatta med guld- eller silfverbroderier och fästade omkring lifvet med bälten, broderade eller beslagna med guld och besatta med pärlor och ädelstenar, samt sammanhäftade i bröstet med ett dyrbart spänne. Öfver den skarlakansröda rocken kastades gärna en blå eller röd, guldsömmad kappa, stundom fodrad med pelsverk, likaledes sammanhållen af spännen eller band, eller fotsida praktklädningar af fint kläde, silke o. s. v., utsydda med guld eller silfver, stundom försedda ända ned med guldknappar, eller ock pelsar, sirade med guld- och silfverbörder, samt försedda med spännen. Eyvind Skaldaspiller fick en sådan *feldardalk*, eller spänne med tillbehör, värd 50 mark silfver, för en drapa, som han diktat till isländarnas ära. För olika klädningsstycken begagnades ofta olika färger. Från tionde århundradet omtalas ytterligare bl. a. följande beståndsdelar af den manliga dräkten: dragkjortlar, hopspända i sidan med fem alnar långa ärmor och så trånga, att de måste pådragas med särskilda band, och rynkas ända upp till axlarna, prakthoser om benen, rynkade och fasthållna med silkesband och fransar; höga skor, öfverallt broderade med silke, och stundom belagda med guld, eller ock utstofferade med utskurna figurer, sådana man ej länge sedan funnit i de danska torfmossarna; handskar af hjortskinn, utsydda med guld; mössor med guld- eller silfverband; diademer eller hårband af guld, att sammanhålla det långa håret med, m. m. En guldvirkad 20 alnar lång hufvudduk för kvinnor, att begagna till turban, omtalas i Gisle Surssons saga, och Laxdælasagan berättar om en kvinnomössa, i hvilken en mark guld var invirkad. Den rika flickan mottog gärna sin friare, klädd i skarlakanskjortel med silfverbälte och en blå kappa, andra gången i en röd, kantad med guldfransar. Jarl Strutharalds tignardräkt värderades till 20 marker guld; ensamt hatten på hans hufvud var stickad med 10 marker guld, och likväl ägde han dessutom så mycket guld, att Bo Digre kunde taga ifrån honom två kistor fulla därmed. När till dessa dyrbara dräkter komma förenämnda smycken, kedjor, hals-, arm- och fingerringar af guld, silfver eller brons, spännen, guldbeslagna bälten m. m., och för männen de mest lysande vapen, guld- och silfverbeslagna yxor, gyllene hjälmar, svärd med guldbeslagna och stenbesatta fästen, pilar med guldränder, guldpriydda spjut och sköldar, så kan man icke neka, att människorna i denna aflägsna tidsålder skattade högst betydligt åt flärden och grannlåtssjukan.»

Vi vilja nu först öfversiktvis följa den manliga dräkten i dess utveckling under 1500-, 1600- och 1700-talen. Vi iakttaga då särskildt tröjans eller rockens utveckling. Af den enkla kappan uppstår långrocken, hvilken såsom en urgammal dräkt del blir särskildt förbunden med hedersdräkten för mannen. Långrocken och manteln bars inom allmogeklassen ursprungligen endast af den själfägande bonden och blef tecknet på värdighet och makt. Ehuru under medeltiden mest en res- och vinterdräkt, blef den därför nu en dräkt, som bars lika bra om sommaren vid festliga tillfällen. Särskildt när det gällde att visa myndighet och makt, var den på sin plats, således för byamännen vid byastämman och nämndemännen vid tinget (fig. 159).

Tröjan under långrocken ersätter ofta denna sistnämnda och blir äfven den lång till knäna och användes af äldre folk vid samma tillfällen som långrocken.

I motsats till dessa två kommer då kortrocken, som räcker till midten af låret, såsom lämpligt plagg för den unge mannen, som ej ännu blifvit sin egen. Ynglingakostymen täcker alltid nätt och jämnt höfterna (fig. 162, 163).

Långrocken fick på 1830-talet en allvarlig konkurrent i *jackan* eller den redan vid höfterna slutande rocken. Till en början var den blott de ogiftas dräkt, och tillhörde de nymodigheter man upptagit efter empiretidens klädselsätt, hufvudsakligen denna tids soldatuniformer. Så småningom upptogs den äfven af de gifta och blef nu speciellt festdräkten vid kyrkbesök, dansgillen och smärre festliga tillfällen, där det mindre gällde att visa myndighet än att uppträda fint efter sista moden. Såsom en yngre dräkt del hade den också flera yngre kännetecken såsom krage och uppslag samt en lång rad dekorativa knappar. Fullt representativ dräkt blef den aldrig, och helt och hållet undantränga långrocken kunde den därför ej. Den höll sig emellertid kvar öfver större delen af Sverige intill 1880-talet. Några landsdelar hade redan på 1810-talet fått den, de flesta landskapen begynte dock först på 1820-talet att anlägga den.

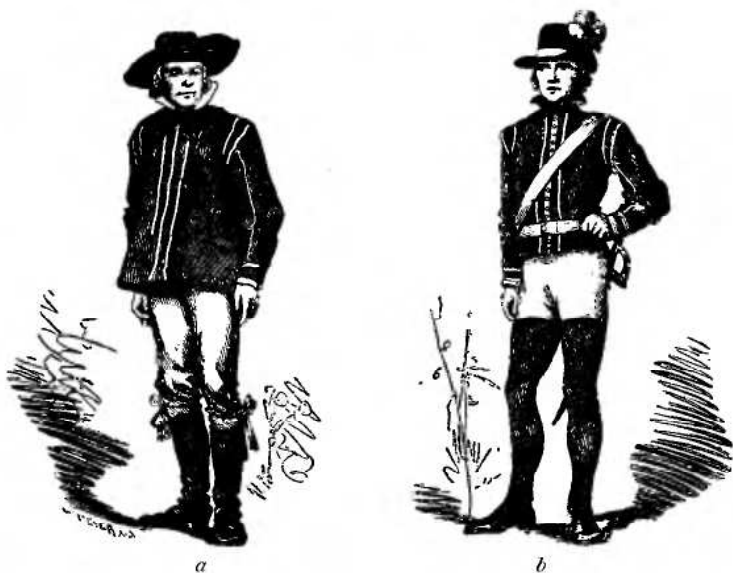
Under rocken framkom, alltefter som rocken blef delad framtill, ett *lifstycke*, som nådde från halsen till höfterna. Ur detta lifstycke framgick under 1700-talet den hos allmogen sedan vanliga västen. Å allmogedräkter är den fullt utbildade västen mera sällsynt.

*Byxor*na uppstodo under 1500-talet ur broken. Dessa byxor blefvo vid midten af århundradet vida och genombrutna, så att de sågo ut som långa bandremсор. I allmogedräkten förekomma de numera ej, men som ett minne från dessa plagg, hvilka redan under 1500-talets andra del försvunno hos de högre klasserna, buro byxor na hos allmogen i Ingelstads härad i Skåne ännu mot slutet af 1800-talet namnet *pludderböjser*. Redan mot slutet af 1500-talet voro de vida kortbyxor na med fäste vid knäet de vanligaste, och allmogen upptog dem under 1600-talet för att i vissa nejder behålla dem ända in på 1800-talet. Under 1600-talets senare del blefvo byxor na mera åtsittande, och äfven denna form träffa vi talrikt representerad i allmogedräkterna. — Långbyxor na

162. Vemmenhögssbonde i rock från 1730-talet.

funnos i en äldre, vid form på 1400-talet och ha sedan denna tid stannat kvar hos en del dräkter t. ex. på Gottland (å en glasmålning från 1609) samt hos vångakarlarerna i Östergötland ännu under 1800-talet. Enligt Schultzes afhandling om Ornässtugan (1758) hade Moramännen två dräkter, af hvilka den ena hade den vanliga vida byxformen (fig. 164 a); den andra bestod i långbyxor med ett band knutet om knäet (fig. 164 c). Denna form som går tillbaka till allmän mod under 1600-talet, afbildas 1674 af Lorenzo Magalotti (fig. 166), äfven då som tillhör till bondekostymen. Så långt tillbaka, som Schultze tror, att den kan följas, nämligen till Gustaf Vasas tid, är tämligen osannolikt, snarare då till herredräkten under Gustaf II Adolfs tid. De nu all-

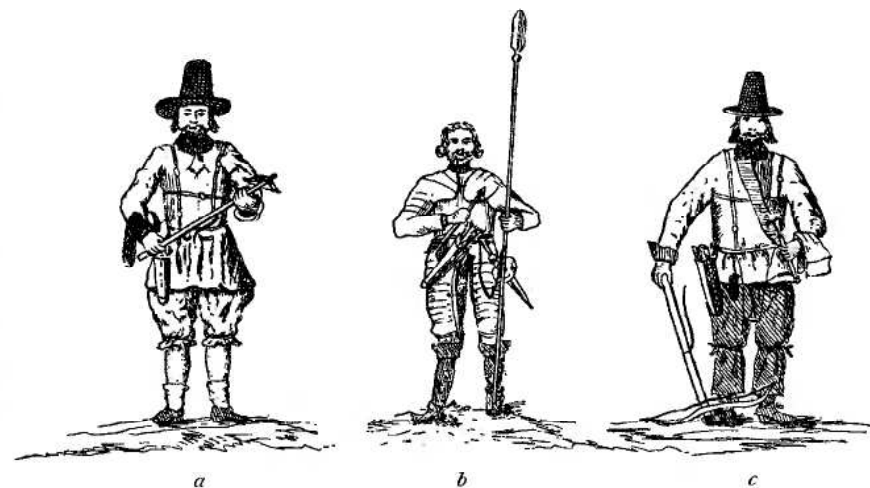
163. Skånsk bonddräkt (a), som går tillbaka till äldre militäruniform (b).

mänt brukliga långbyxorna upptogo de högre klasserna först i början på 1800-talet, de lägre först vid midten på århundradet, då allmogedräkterna sett sina bästa dagar.

En grupp för sig bildade på 1800-talet de s. k. ridbyxorna (fig. 165). Stolt meddelar om dem från Kalmar län: »Dessa räckte från foten och upp på bröstet, men de voro icke att draga på, utan en knappad gick på utsidan från foten och ända upp, så att man såg gärna, att någon ville hjälpa en med påtagandet. De voro af grått vadmal och beklädda på inbenen, i aktern och ända ned till foten med garfskinn samt fodrade med blågarnsväf helt om upp och ned, och de voro alla så lika, så att om vi hade träffat hundra bönder på ett ställe, så hade allas byxor

varit lika. Sådana gjordes aldrig nya efter 1820, men bibehöllos likväl, ärfda från sterbhusen, tills det ena paret efter det andra blef utslitet af drängar och arbetare». Dessa ridbyxor voro synnerligen vanliga under förra hälften af 1800-talet och ha uppstått ur en officerkostym från århundradets början. Forssell meddelar på 1820-talet en Vemmenhøgs häradsdräkt (Skåne) med dessa byxor, och C. A. Dahlström (Sv. fkets seder, bruk o. klädedräkter) på 1860-talet en helsingedräkt och en Vemmenhøgsdräkt med liknande. I A. Burcks Skånska folkdräkter saknas de dock. Däremot meddelar Vistrand en kyrkdräkt från Inlands norra härad i Bohuslän med ridbyxor.

Strumporna voro i början vida och egentligen att betrakta som en fortsättning på byxorna, därför af tyg liksom dessa. Under 1500-talet

164. Moradräkter från 1600-talets senare del (Schultze 1758).

började de högre klasserna först bära beredt skinn sedan stickade linnestrumpor. Allmogen hade i festdräkterna under 1800-talet än tyg-, än skinn-, än stickstrumpor. De två första slagen voro de vanligaste.

Skor af läder utbildades under 1600-talet å ena sidan till suörskor å andra sidan till stöflar. Fullt utbildad träffas stöfveln med sin vida öfverdel jämte utviken karm i Gustaf Adolfsdräkten och med sin fasta raka öfverdel i Karl XII:sdräkten. Denna senare stöfvelform ingår i många folkdräkter under 1700-talet. Vanligast inom allmogedräkterna blir dock skon dels i snörformen med en öfverliggande läderflik döljande banden (se första titelplanschen i boken: Vingåkersflickan), dels i den yngre spännskon från 1700-talet.

Träskor ha förekommit såväl i hvardagsdräkt som festdräkt alltsedan 1600-talet (fig. 167). Att man t. o. m. kunde anse denna ben-

beklädnad värd en dekorativ utsmyckning visar vår bild. Per Osbeck skrifver från södra Halland 1796: »Folket af bägge könen gå med träskor så hemma som ute på marken, men ej i kyrkan¹. Manfolkens kosta 6 å 8 styfver och kvinnfolkens 4 å 6, hvilket är en god besparing, och nyttigt i dessa slaskiga orter, där vi med läderskor höst, vinter och vår äfven blifva våta, långt oftare än i norra orterna, där vintarna äro beständiga. När drängarna slå samman fötterna med sina träskor i jullekar, eller sjunga majvisan den 1 maj för pigorna, hvilka gifva dem för besväret målade ägg, tyckes mig höra det i groft, som spaniorerna, på finare sätt, uttrycka i sina danser med 'castanniolas'.»

165. Ridbyxor från 1820-talets Skåne.

Hallandsynglingarna ha således under 1700-talet ej dragit sig för att dansa i träskor. Det kan ju då ej sakna sitt intresse att höra, hvad Lennæus har att säga om dansen i Delsbo i Helsingland på 1730-talet. Efter att först ha omtalat, att de allmänt dansade barfotade, tillägger han: »Detta kommer däraf, att deras skor äro oformliga och allt för vida, de där hafva höga, nederåt smala, och midt under foten framlutande klackar under sig, så att fötterna uti dansen ej annat kunna, än slinka af och an i skorna, hvarigenom de blifva så fotömma, eller, som de här tala, *såre*, att de nödgas lägga skor och strumpor ifrån sig». — Träskons utbredningsområde är företrädesvis de forna danska landskapen: Skåne, Halland, Bleking och Bohuslän.

Till slut en liten beskrifning på sättet att göra skor efter skomakare Stolts minnen:

»Skodonen voro på 1820-talet mycket simpla. När vi kommo till ett vanligt bondställe, så togs fram en half kohud eller huden efter något annat kräk, häst eller stut, som de själva hade barkat. Af denna skuro vi undan i ryggen det nödiga behofvet sulor, gjorde sedan det öfriga svart med kopparröd och arbetade det med en smörja af tjära, blandad med ister och talg. Ett barkadt fårskinn togs till kappor och linningar; men kappan utgjordes hufvudsakligen af beck och näfver, som af skinnet hölls kvar. Därtill kommo näfverknippan, beckhon, som strängt anlätades, och ett stycke godt tallträd till skopinvar. Här af blef ett onlag skor för hushållet, och sådana skor fingo drängar och pigor fyra par om året, hvilka likväl ofta icke räckte till för sin underhållighet; men för att något hjälpa den tunna sulan, så släppte hvar och en till ett par gamla utslitna skor, som sprättades sönder, lades mellan

¹ Att gå med träskor i kyrkan är ej sällsynt i Skåne i våra dagar.

näfvern och sulan och kallades *mellansätt*. Sådana voro skodonen på 20-talet, utom ett och annat garfskinn, som bereddes till vändskor åt kvinnor och barn. Men på det nymodiga 30-talet började männen beställa stöflar och kvinnorna kängor, fastän oftare af simplare art, och detta bruk tilltog allt mer och mer; men likväl växlades om med de gammalmodliga skorna ända intill 60-talet. Numera (1880-talet) äro de icke synliga.»

Till fotbeklädnaden kom slutligen vintertiden s. k. *snösockor*, hvilka i allmänhet voro sydda af kläde eller vadmal i strumpornas färg och hophäftades på benens utsidor med hakar och hyskor.

Hufvudbonaden var under medeltiden vanligen *hatt* för den själfständige mannen. Den var tecknet på mannens värdighet, och kvinnans bonad var därför ej hatt utan *hufva*. Det heter i enlighet här-

166. Allmogedrakter från 1680-talet. Efter Magalotti.

med i den gamla arfsrätten: »Gänge hatt till och hufva ifrån». Såsom tecken på makt och värdighet hörde hatten till den frie bondens festdräkt, och han aflade detta bevis på makt ej ens inomhus. Endast i Guds hus och inför prästen aftog han hatten. I Bjuråker i Helsingland gällde regeln, att hatten (och äfven mössan) skulle vara på såväl inne som ute, med undantag af, då man satt till bords för att äta, eller då man läste eller hörde läsas i psalmboken eller bibeln, då man kom i kyrkan, eller där eljest gudstjänstliga handlingar förehades, då man kom in, där någon stod lik o. s. v.

Hatten var under 1700-talet i allmänhet låg och mjuk med vida uppåtböjda brätten. Kullen hade ett band rundt om nere vid och detta sedan försedt med spänne, som än satt framtill än på sidan. Den höga

moderna cylinderhatten blef också den upptagen hos allmogen mest på 1830- och 40-talet (fig. 165). Naturligtvis hörde den endast till helgdags- och festdräkten. Vanligen var den af svart felb med rätt stora brätten, hvilka någon gång (såsom i Floda och Gagnef i Dalarne) kunde fästas upp med band vid kullen.

Mössan var ynglingens bonad och mannens, då han ej skulle uppträda officiellt. Den mest typiska mössan för den unge mannen var *bandlufvan* och *killufvan*, hvilken likt en kalott slöt tätt intill hjässan. Mindre högtidlig än lufvan var toppmössan, *pinnhättan*, *foramössan* och *hundskinnsmössan*, de senare hufvudsakligen till vinterbruk och vid resor under dålig väderlek.

Skjortan var i allmänhet såsom brudgumssärk försedd med fina spetsar, eljest tämligen enkelt hållen.

Af mansdräktens vidare detaljer kan först nämnas å kappan och rocken ett uppslag och en krage, ofta äfven ett sådant placeradt på

167. Träsko från Orust.

skjortan, hvilket stod upp om öronen. Denna krage hade som ståndkrage uppstått under 1500-talets andra del och blef vanlig hos de högre klasserna mot slutet af århundradet. Under 1600-talet blef ståndkragen hufvudsakligen en prästräktens tillhörighet i Danmark, och är kvar som sådan ännu. I allmogedräkten träffades den enligt Lennæus på 1730-talet i Delsbo såsom hörande till brudgummens dräkt vid vigsel i kyrkan. Under 1600-talet blef manskragen en stor nedliggande spetskrage, sådan vi känna den från porträtt af Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna. Denna nedliggande krage blef sedan under århundradets lopp något mindre, och i denna kortare form uppträdde den ej sällan i 1700-talets allmogedräkter.

En nyhet, som tillkom under 1600-talet, var *knappar* och *knapphål*. I början gjordes båda stora, så att de tydligt kunde synas. De användes som ersättning för knäppningen med hyska och hake eller spännen. I allmogedräkten synas knappar blifvit vanliga mot slutet af århundradet. Crælius säger 1774, att knapparna på den tiden kunde vara så stora, »att man kunnat bruka rockknappsskålen till brännvinstumlare». Enligt Svennevads förut citerade protokoll af 1698 skulle den dräng, som uppträdde med »knappetroja» i kyrkan, sättas i stocken. Sköllersta protokollet af 1741 visar däremot ingen ovilja mot knappar och

knapphål. Detta hindrar dock ej att 50 år senare Dalslandsprotokollet kan föreskrifva, att häktor helst böra nyttjas. Ännu på 1800-talet är hyskan och haken den vanligaste å nationaldräkter, och knappar med knapphål äro blott en dekoration. Knapparna kunde göras af olika materiell, än af metall, än af trä, horn, läder, papp m. m. P. G. Vistrand anför en uppgift från Bohuslän, enligt hvilken bönderna där gjorde sina knappar af läder, »hvilket blöttes, bultades och torkades, hvarefter knapparna skuro ut, filades och jämnades. Slutligen försågos de med ett par hål för de skinnremmar, med hvilka de fastknötos vid plagget». Skomakare Stolt beskriver knappfabrikationen på 1820-talet så här: »Ett stycke trä afskräddes, lagom tjockt, helst en staf af en silltunna och däraf borrades knappar, som öfverkläddes med tyg».

knapphål. Detta hindrar dock ej att 50 år senare Dalslandsprotokollet kan föreskrifva, att häktor helst böra nyttjas. Ännu på 1800-talet är hyskan och haken den vanligaste å nationaldräkter, och knappar med knapphål äro blott en dekoration. Knapparna kunde göras af olika materiell, än af metall, än af trä, horn, läder, papp m. m. P. G. Vistrand anför en uppgift från Bohuslän, enligt hvilken bönderna där gjorde sina knappar af läder, »hvilket blöttes, bultades och torkades, hvarefter knapparna skuro ut, filades och jämnades. Slutligen försågos de med ett par hål för de skinnremmar, med hvilka de fastknötos vid plagget». Skomakare Stolt beskriver knappfabrikationen på 1820-talet så här: »Ett stycke trä afskräddes, lagom tjockt, helst en staf af en silltunna och däraf borrades knappar, som öfverkläddes med tyg».

168. Bröstlappar från Torna härad, Skåne.

En annan nyhet, som visserligen begynte på 1500-talet men blef fullt vanlig först med 1600-talet, är *fickan*. De vida byxorna under 1500-talets andra del inbjödo till placering af en liten ficka, som kunde döljas i vecken. Förut hade man fått nöja sig med en pung fäst vid midjan i bältet. Nu kunde man stoppa en del småsaker i byxfickan. Rockfickan utbildas särskildt under 1600-talet och får i början på 1700-talet ett stort ficklock ofta försedt med knapp. I Sköllersta protokollet af 1741 heter det, att man vill bruka rockar, »som hafva tvåra fickor, hvilka med knappar och knapphål igenknäppta varda eller ock sådana, som äro gjorda med krage kring halsen och långa fickor utan knappar och knapphål». Under 1700-talet äro dessa stora fick-öfverslag mycket vanliga å allmogedräkter.

Till mansdräkten hörde slutligen, ibland äfven till kyrkdräkten, *förskinn*, något som vid festdräkten lånats från arbetsdräkten. Käppen som käppyxa eller stödkäpp hörde till festdräkten under såväl 1600-talet som följande århundradena. Om öfvergångstiden från vapen till

käpp erinras vi i Dryselius' beskrifning på allmogedräkten vid Skokloster vid midten af 1600-talet: »De äldsta brukade stridshamrar, men de yngre inga. Nu (c. 1700) går både gammal och ung med käpp i handen, jag menar för en sed och ej för någon tapperhet, eller svaghets-tecken». I Forssells bok heter det från Skåne på 1820-talet: »I ett liktåg är nödvändigt att alla hafva käppar, t. o. m. små gossar, när de åtfölja ett sådant».

Käppen kunde utbytas mot en piska, hvilken då också blef ett herre-tecken. Om piskan åtföljde festdräkten, behöfde detta således ej syfta på, att denna nödvändigt skulle komma att användas. Den var en blott yttre dekoration ungefär af samma betydelse som värjan i herremannens dräkt på 1700-talet.

169. Hufvudbonad från 1400-talets Sverige

Kvinnodräkten var, som vi förut nämnt, under medeltiden föga olika mannens. Under 1500-talet bli de allt mera olika hvarandra, i det att mannen allt mera håller på den germanska principen med åtsittande dräkt, medan kvinnan lägger mesta vikten vid den romerska vida, hängande dräkten.

Såsom en erinran om medeltidsdräkten kvarstår i en del allmogedräkten en kjol, som täckte större delen af kroppen från bröstet och ned samt fästes öfver axlarna med ett vid kjolen fastsydt axelstycke. En sådan kjol är Värendsdräktens *opplötakjortel* och Vingåkersdräktens *yfaxlakjortel*. P. G. Vistrand påpekar båda dessas möjliga samhörighet med

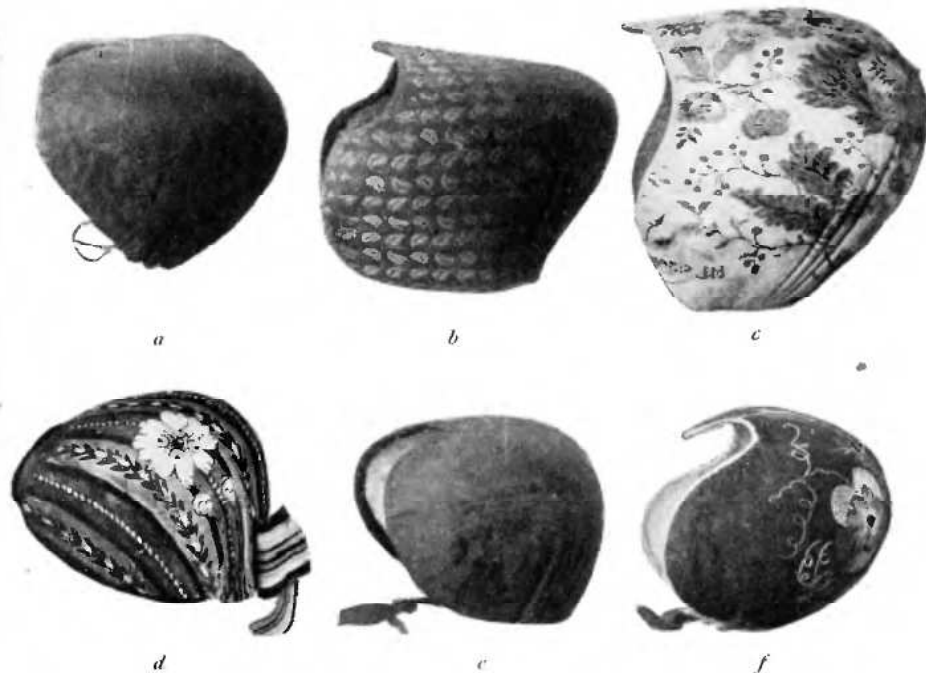
Laxdoelasagens *upphluttr*, som bestod af en snäf kjortel med tätt åtsittande lif och brukades af gift kvinna.

Särken delades, som nämnt är, oftast i en ofvandel af linne med blusliknande ärmor och en gröfre nerdel, som ofta var af vadmal. Nerdelen borde gå så långt ned, att en rand kunde synas nedom kjorteln. Ofvandelen kallades i södra Sverige ofta *opplöt* och kunde som sådan vara fastsydd vid kjolen (*opplötakjortel*). Ofvanpå ofvandelen satt ett listycke utan ärmor och uringadt i halsen. Den uringade delen på bröstet kunde täckas af en bröstlapp (*smäck*) ofta rikt broderad och utsmyckad (fig. 168). Denna form med listycke, ofvandel och vida ärmor förekommer å de högre klassernas kvinnodräkt redan på 1500-talet. Jämte denna dräkt förekom emellertid äfven under 1500-talets andra del hos borgarfruarna tröjor med ärmor, som slöto tätt åt

armen. Allmogen upptog äfven denna dräkt, och tröjan blef vanligen förbunden med den gifta kvinnans kyrkdräkt.

En högtidligare dräkt var den långa *axelkappan* fäst vid halsen och fritt nedhängande samt utan ärmor. Denna brukades af de gifta kvinnorna vid högtidligare tillfällen och motsvarade närmast männens långrock som officiell festdräkt. I våra dagar är den återupptagen som ytterkappa.

Af innerklädsleden återstår att tala om 1700-talets nymodigheter med *korsettens* införande äfven till allmogen. Denna ingick i festdräkten

170. Kvinnomössor: a—c från St. Tuna, Dalarne; d mölemössa fr. Pelarne, Småland; e fr. Lillhärdal, Härjedalen; f fr. Tämnäs, Härjedalen.

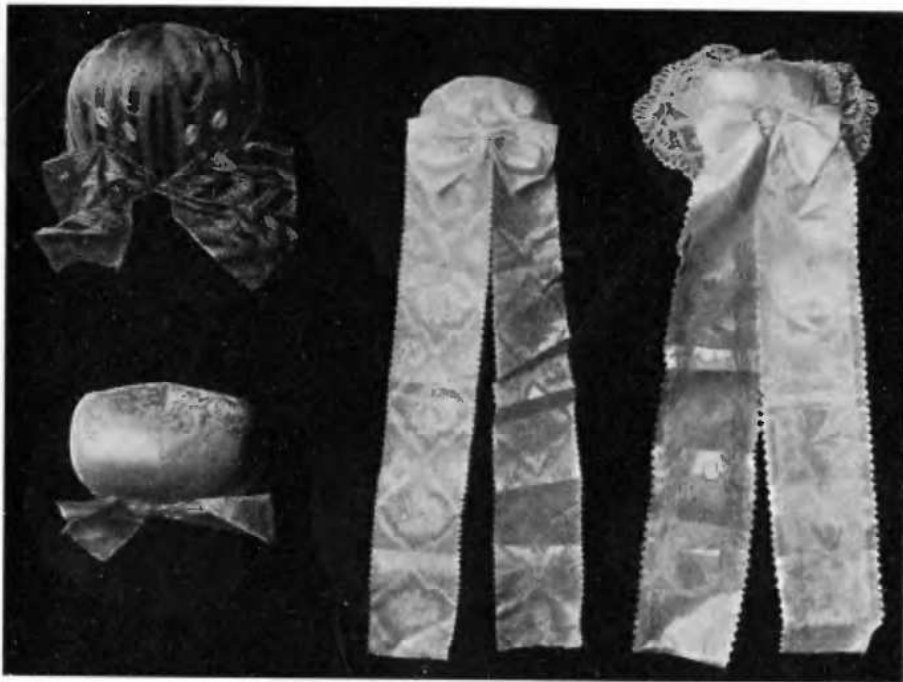
ej sällan ännu på 1850-talet. I våra dagar döljes den mera, så att den ej kommer att utgöra någon framträdande del af dräkten.

Som benbeklädnad förekommo strumpor af samma slag som männens, än ihopsyddas tygstrumpor, än skinn och än stickade. Skorna hade också samma form som männens, men lädret var ofta orneradt med en del inprickade ornament.

Bältet spelade hos kvinnan en långt viktigare roll än hos mannen och var därför ofta försedt med silfversmycken.

Hufvudbonaden fanns i en mängd former, vida mera olika än männens (fig. 169—171). Den enklaste, hufvudet tätt åtsittande, *hufvan*

var den vanligaste (fig. 170). En denna liknande men något vidare var den s. k. *hatten*. En fastare samt med annan form än hufvudet och flat nacke var *kråkan*. En annan typ var *högmössan* (se Häfverödräkten) och Rättvikskullornas toppmössa. Ännu större och med nedhängande flikar var *hilken* (Gagnefdräkten). Slutligen ha vi den typiskt skånska kluten, om hvilken Linné säger: »En sådan klut brukas på intet ställe i Sverige ofvan Skåne, så att skånska kvinnfolken merendels med denna lätt skiljas ifrån alla andra.» Mot alla dessa mer eller mindre utvecklade konstformer står det konstlösa klädet, hvilket är lika

171. Mössor från Tjust.

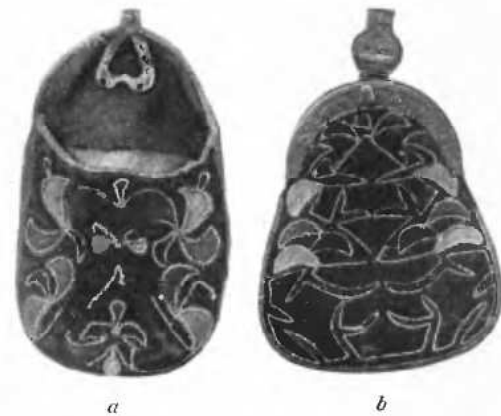
typiskt vid hvardagsdräkten som sällsynt vid festdräkten. En egenhet för den skånska bruddräkten är det s. k. *la* (*brudla*, *nackala*), en diademliknande hufvudbonad med långa nedhängande band. N. G. Bruzelius ger oss en särskild beskrifning på kluten: »Den begagnades öfver nästan hela Skåne och var olika, icke blott i de olika häraderna, utan t. o. m. i olika socknar, var i äldre tider förfärdigad af hemgjordt lärf, som i finhet täflade med kammarduk; den bands öfver den s. k. *klutalocken* och bildade en halfcirkel öfver hufvudet; en större trekantig snibb hängde nedåt ryggen, och tvenne vingar sköto ut åt sidorna. Under den bakre snibben framskyntade tvenne röda bandändar, *la*, till

tecken att kluten bars af en ärbar kvinna. *Halfkluten* var däremot mindre och enklare samt saknade denna prydnad. En vacker klut var en hel förmögenhet och kostade endast i synad en skeppa rågmjöl».

En säregenhet för flera allmogedrakter är, att kvinnorna bära flera slag af mössor på en gång, den ena utanpå den andra. Så tillhör t. ex. Gagnefdräkten på en gång: *hatt* innerst, *hätta* utanpå denna och till sist *rödlufva* ytterst. Den moderna halmhatten träffas endast sällan inom nationaldräkterna men ingår undantagsvis i den, såsom t. ex. i Mellösadräkten. Att bestämna alla dessa kvinnobonaders ålder är omöjligt, då de i allmänhet själfständigt utbildats.

Fickor å kvinnodräkten voro mera sällsynta, därför tillkommer till dräkten lösa, ofta vackert broderade *kjortelsfickor* (fig. 172).

Till kvinnodräkten såväl som mansdräkten hörde *vantar*, som voro broderade och utförda så omsorgsfullt som möjligt för att kunna höra till bröllopskostymen. Den vanliga typen är de s. k. påsvantarna; fingervantar äro sällsynta inom de äldre dräkterna. Ibland voro de försedda med en liten fingeröppning i innerhanden, hvarur fingrarna kunde uttagas, utan att vanten behöfde afdragas (så t. ex. i Västergötland). Detta var särskildt bekvämt, när man i kyrkan behöfde vända blad i psalmboken.

172. Kjoortelsäckar: *a* från Enviken, Dalarne; *b* från Tännäs, Härjedalen; båda utförda i applikationsbroderi kontureradt med tenntåd.

En mycket viktig del af dräkten utgjorde *förklädena*, hvilka ibland, såsom i Rättviksdräkten, utgjorde en framvåd i kjorteln. På förklädets ornamentala utsmyckning nedlades alltid stor möda. Ofta fick förklädet bli utmärkelsetecken för gift kvinna, så att än särskild färg, än särskildt snitt skiljde denna från den ogifta kvinnans. Äfven i andra hänseenden kunde det variera. Forssell omtalar från Dalarne på 1820-talet: »Förklädet, som i Leksand får namn af *magd*¹, har där en viss

¹ Med ordet *magd*, som på 1820-talet betydde förkläde, betecknades i forna dagar äfven hufvudklädet. I denna bemärkelse förekommer det ännu hos Hülphers. I allmänhet tyckes det betyda ett löst kläde, som hänges eller sättes på ett annat. Linné säger i sin Dalaresa 1734: »*Magda*, *skimpa* eller *fittlapp*, är ett slags klädnad, som kvinnfolken bruka inpå kroppen i st. f. särk, omkring är den lik ett lifstycke,

betydelse i anseende till färgen, hvilken bestämmas af olika årstider eller högtidsdagar. I sorg nyttjas gult, men för öfrigt grönt eller blått. stundom randigt; det är vanligen af chalong eller af hemmaväfdt tyg».

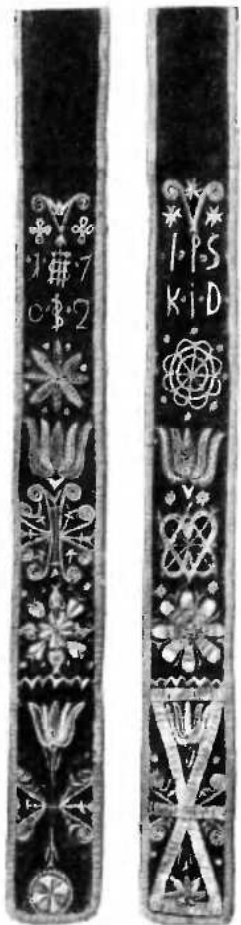
En annan lös del ofvanpå dräkten är *sjalen*. Den förekommer i en mycket tidig form i Ölandsdräktens *tåpa*, och omtalas där redan i början på 1700-talet. Under 1700-talets lopp blef den vanligare och ingick under senare delen af århundradet ej sällan i festdräkten (så t. ex. i många halländska).

Näsduken blef under 1700-talets andra del ett allt vanligare tillbehör till kyrkdräkten. Jag lånar Jonas Stolts ord om näsdukarna i Högsbynejden. Kalmar län: »Redan 1820 voro somliga bondkvinnor försedda med. hvar sin hvitbottniga bomullsnäsduk, afrutad med rödt i stora enkla rutor och med en liten bård. Dessa kostade till en början 3 riksdaler, men den ymniga tillgången gjorde ett prisfall ända till 14 daler, så att de fattigare kunde tänja sig till en af dessa grannlåter, och då köpte mina föräldrar en, och se, mor blef så grann, så grann! Ett par tre år därefter kom en annan knalle och trugade på dem ännu en sådan för 10 daler, och så hade mor två. Men tänk likväl så dyrt det var, då ännu en knalles daglön var en plåt (16 skilling, 33 öre). Då nu alla kvinnor voro försedda med dessa, så kommo nymodigare litet mindre näsdukar, afrutade i åtskilliga fasoner och af flera färger till allt lägre pris, och i slutet på 20-talet voro dessa röda och hvita näsdukar, som de kallades, gammalmodiga och nyttjades som högtidskläde endast af den fattigare befolkningen.»

Ett tillbehör till festdräkten af mera ovanligt slag var *muffen*. Den hade under 1700-talet blifvit allt vanligare hos de högre klasserna, så att på Gustaf III:s tid t. o. m. männen kunde bruka sådana. Vi

träffa muffen i Delsbodräkten redan på 1730-talet enligt Lennæi beskrifning, och den brukades då af både stora och små, vinter och sommar, då de voro i brudfärd, stodo faddrar eller gingo till skrift. En

kan snöras åt under bröstet, som hänga utöfver. Öppningen går neder öfver natveln. Där lifvet slutas, blir han vid som en kjortel. Hel och hällen är han af färskin, innantill luden, utantill hvit, räcker till skon.»

173. Brudlist (*fälttecken*) från Kinnavads härad, Småland, dateradt 1702.

äkta Delsbomuff var under gamla tider sydd af plysch eller schagg och för ändarna stofferad med räfskinnsbräm. Om vintern hade man sin muff väl fodrad med ludet skinn, men detta satt löst, så att det om sommaren kunde tagas bort. Ännu långt efter 1850 brukade delsbokvinnorna liknande muffar, men vanligtvis cylinderformiga med stomme af björknäfver eller annat styft, lätt åtkomligt materiell samt klädda med svart sammet. — Under 1700-talet förekom muffen hos allmogen äfven på Gottland. Där den liksom i Delsbo brukades både vinter och sommar vid festliga tillfällen. Under 1800-talet försvann den så småningom från ön.

Innan jag öfvergår till *smyckena*, vill jag anföra, hvad Olaus Magnus har att meddela om silfversakerna i Sverige hos allmogen på 1500-talet:

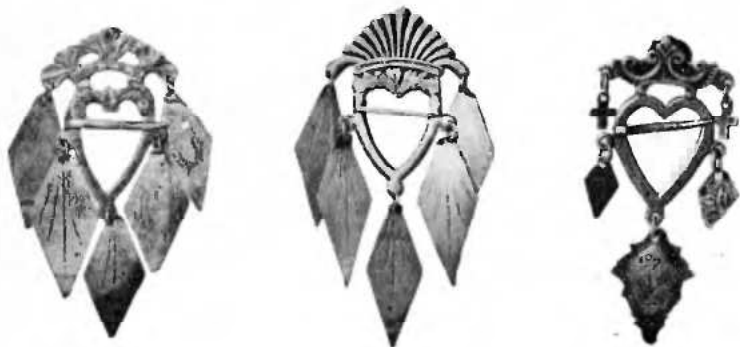
»Hvad beträffar bruket af silfver, så förekommer detta ingenstädes så allmänt, i handel ochandel hos folk af alla stånd, som inom Svea och Göta riken. Det gifves nämligen knappt ett hushåll, som icke för hvarje år ökar sin silfverskatt. En stor rikedom på silfver förekommer i form af helgonbilder och andra helgedomskar. Likaledes ock i form af kvinnoprydnader, bestående af stora hufvudkronor, halsband, bröstsmucken, armprydnader, kedjor, broschier och ringar. Förnämna män brukade fordom bära gördlar af silfver, allmänt omtalade under namn af silfskena, och sammanhöllo sina kläder med runda silfverknappar; ja de till och med fästade bjällror af silfver vid svansarna på sina hästar. Betsel- och hästprydnader af silfver äro för öfrigt mycket vanliga. I staden Skeninge i Östergötland var för icke länge sedan alluänt bruk, att jungfrur, äfven utan att tillhöra adeln, uppträdde vid alla högtidliga tillfällen med stora kronor af förgyllt eller oförgyllt silfver vid pass ett spann höga. Alla ogifta och gifta kvinnor nyttja för öfrigt rika silfverprydnader på sin dräkt, och bruket af sådana prydnader sträcker sig äfven till landtfolket.»

Smyckena voro dels sådana, som tjänade ett praktiskt ändamål att ersätta knapp och knapphål, dels sådana, som blott skulle pryda. De förra voro i sin enklaste form *spännen* med hakar (fig. 174—177). Den tidigaste formen af dessa synes ha varit *broschen* (*halsdukasilfver*, *kjortelsilfver*). En gammal medeltidsform är den stora kupiga med spännorn. En annan tidigt uppträdande gestalt är hjärtat med spännorn och på sidorna prydd antingen med runda kupiga eller fyrkantiga flata eller korsformiga *löf* (fig. 174, 175). Dessa senare skulle alltid

174. Hjärtspanne från Småland. Nord. museet.

vara udda till antalet och kunde variera mellan 3 och 15 allt efter broschens storlek. Det vanliga fyrkantiga eller ellipsformiga spännet med spänntorn har fått olika namn allt efter klädstycket, hvarpå det var fäst: *opplötaspänne*, *tröjspanne*, *kjortelspänne*, *kåpspänne*. Till de prydnader, som kunde tjäna rent praktiska ändamål, höra äfven *maljorna*. I sin äldsta medeltida form äro dessa små och prydda än med en bokstaf, ett A eller Am, än med en ängelbild, än djur, lejon, örn, dufva m. fl. Under renässansen blefvo de större och då försedda med färgade glasprismor eller kungamonogram. Dessa maljors uppgift var att tjäna till fästen för snören. De anordnades därför i två rader mot hvarandra i lifstycket, som således genom band hakade öfver maljorna skulle kunna snöras tillsammans. Till maljorna kunna äfven *silfverhakarna* (*sölhaga*, Sk.) räknas, två mot hvarandra svarande maljor, den ena med hake, den andra med ögla. De syddes fast i tyget och tjänade

175. Hjärtspännen från Norrland.

samma ändamål som broschens att ersätta en knapp. Formen är vanligen hjärtformig, ofta prydd med färgade glasprismor. Till en senare tids prydnader höra *silfverknapparna*, hvilka förenade två knapphål och således ej direkt voro fästade i tyget. Den vanligaste dekorativa knappen af detta slag var *skjortknappen*, som var tämligen framträdande ofta af en valnöts storlek och prydd med en färgad glasprisma. Smyckena på bältet skulle äfven kunna räknas till dem, som tjänade ett bestämdt ändamål.

Af de blott dekorativa funnos en stor mängd, en del sydda fast på, andra hängande löst. Till de fastsydda kunna räknas de i Skåne vanliga *tröjspannena* ofta fästa på ett rödt underlag. Ett annat slag af fastsydda dekorationer voro *hjällerknapparna* och *hängknapparna*.

De förstnämndas historia är rätt intressant. De förekomma å allmogedräkterna på 1820-talet i Bara och Vemmenhögns härad i Skåne och äro i allmänhet placerade på ärmarna nära handlofven (fig. 186). Det är ej

svårt att finna, hvarifrån de upptagits i allmogedräkten. På Kristinas tid omtalas, att drottningen fått en klädning med bjällror, som särskildt slagit an. Vi kunna emellertid följa bruket längre tillbaka i tiden. I Albrechtskrönikan heter det om de i Sverige införda utländska sederna (på 1380-talet):

En kom ej så arm från Tyskland.

Hade han ett svärd i sin hand.

☉ Kunde han dansa, springa och hoppa.

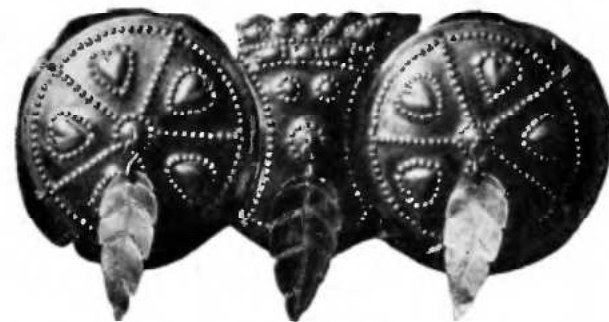
Han skulle hafva skälla och förgyllda klocka.

Under medeltidens sista århundraden funnos klockor t. o. m. på skor. I den gamla psalmboken förekommer i en julpsalm »där de klockor klinga i regis curia» (i konungens hof), hvilka ord hänsyfta på klockornas bjällror.

Till de fritt hängande hörde arm- och halsbanden. Till dessa senare hörde de allmänt öfver hela Sverige spridda *korsen*. Som namnet anger, voro dessa ursprungligen af korsform, och samma benämning bibehölls äfven, sedan man upptagit den runda penningformen (*dalsmycket*).

Dessa kors upphängdes i en lång kedja om halsen. Ehuru de voro rent dekorativa, kan sättas i fråga, om de ej någon gång under hednisk tid äfven haft ett praktiskt syfte, nämligen att skydda för onda makter d. v. s. varit amuletter. Under kristen tid pryddes de ofta med en Kristusfigur eller med ett hagekors eller någon annan symbol (fig. 178, 179). Sedermera buro de initialerna I H S (Jesus hominum salvator), hvilka af folket tolkades till: Jesus Herrens Son. Dessa kors blefvo sedan under renässansen och 1600-talet större och pryddes med en del sirater, så att till sist korsformen blef nästan oigenkännlig. Dalsmycket med den stora *dalern* af silfver, prydd med någon kunglig persons bild och ofta med *löf* omkring, tycktes ha fått sin hufvudsakliga utbildning under 1700-talet.

Det högsta och ädlaste af alla smycken var *kronan* (fig. 191). För att vi skola förstå dennas uppkomst måste vi först hänvisa till ofvan gjorda citat ur Olaus Magnus, att i Skenninge uppträdde jungfrur vid gästa-

176. Spänne från Vingåker, Södermanland.

bud i stora förgyllda kronor ett spann höga, äfven om de icke voro af adel. Hvad som härvid mest intresserar oss är, att det tydligtvis ej var något märkvärdigt, att adelsjungfrur uppträdde i dem. Då Skenninge stad direkt utpekades, synes kronan just under 1500-talets början varit på väg att demokratiseras. Eljest hade väl flera orter nämnts. Äfven säger Olaus Magnus, att det var vid gästabud i allmänhet, ej blott vid bröllop. Den riktning, i hvilken kronans utveckling gått, synes, att döma af Olaus Magnus, således ha varit: herreklassen hade under medeltiden (i likhet med fursten) krona, som vid högtidligare tillfällen brukades, och speciellt i kvinnliga utstyrseln gjorde sig märkbar. Efterhand blef kronan från att vara ett utmärkelsetecken för herremannen en kvinnlig prydnad vid fest. Från fest i allmänhet blef den sedan blott bröllopsprydnad, och till sist gick den från att blott ha tillhört en privilegierad klass öfver till folket.

177. Spännen från Norrland.

En folkets egendom var den redan under medeltiden, enär vi veta, att flera kyrkor under katolska tiden ägt sådana för att tjäna till prydnad åt brudar. Medeltidslitteraturen och folkvisan sammanställa ofta »krona och krans», och man kan vid den senare dels tänka sig blomsterkransen dels en krans af metall och således närstående kronan. Statens historiska museum förvarar en förut Vansö kyrka tillhörig metallkrans, hvilken i nyare tid användts af brudar, då de dagen efter bröllopet gingo omkring i socknen att begära hjälp till bosättningen. Traditionen förmäler ej, att de äfven burit kransen vid bröllopet. Måhända ha de då efter vanlig kotym burit krona. Skulle denna förmodan vara riktig, skulle vi få krona och krans med skild uppgift hvar för sig. Ofta omtalas, att bruden burit kronan på hufvudet vid kringvandringen för uppsamlande af gåfvor. Kronans och kransens användning gå delvis in i hvarandra, så att den ena kan ersätta den andra. Medeltiden känner hos såväl hög som låg krönandet med blomsterkrans, som segertecken, herretecken. Flickan sätter vid majfesten blomsterkransen på sin utvalde »herre» som tecken till, att hon anförtror

sig åt honom, i hans våld och makt. Öfverallt blir krona och krans symboler för makt. Folkvisan omtalar »binda krona och krans till dansen». Skillnaden mellan krona och krans som blomstersmycke blir således ej så stor.

Gå vi från majfesten till bröllopfesten, finna vi hos många folk endast blomsterkransen som brudens hufvudsmycke, och Sverige har samma sed. Jämte den stora metallkronan prydd med färgade glas förekommer ofta blomsterkronan eller blomsterkransen. Den förra kan ibland alldeles likna en vanlig krona, och blommorna hvila då på en ståltrådsställning i kronform. Ofta ser blomsterkronan ut som en vanlig krans, och skillnaden är då ringa mellan majkrans och brudkrans. Intressant är det att se, hur t. o. m. metallkronan hämtar sina motiv från blomstervärlden. För att visa, huru närstående blomsterkronan och

178. Hängkors från Dalarne och Helsingland.

metallkronan stå hvarandra, anför jag här N. Lithbergs beskrifning å brudkronor: »Kronan gjordes ännu för 50 år sedan på Östra Gottland allmänt af lingonris — 'lind' — och då myrtenkronorna började användas, kunde det hända, att, om man ej hade tillräcklig tillgång till myrten, 'linden' fick lämna materialet åtminstone till kransen. Där förekommo äfven papperskronor af styft papper, öfverklädda med grönt silkespapper liksom seden var i Eksta. På sistnämnda ställe synas dessa kronor ha hållit sig längst, och ännu finnas vid Kvie i nämnda socken en sådan brudkrona af grönt papper 'med litet guldpapper här och där'. Kransen är af samma materiell som kronan. Äfven praktfullare kronor hafva användts, hvilka förvarades i kyrkorna och vid behof utlånades. År 1906 erhöill Nordiska museet från Hogrån en sådan brudkrona med stomme af metalltråd och mjukt skinn (?) samt prydd med pärlor, uppträdde på silfvertråd, och strödda rosetter, bland hvilka en af silfverplåt. Redan i 1758 års inventarium för Hogräns

kyrka angifves den som gammal och obrukelig.» — Tills vidare måste vi lämna krona och krans som smycke och vilja i stället återkomma till dem i samband med bröllophögtiden.

Till de senare tidernas dekoreringsätt å smycken hör filigransarbetet, hvilket särskildt under 1600-talet blef vanligt. Denna öfverdekoration utgör det egentliga smyckets dekadansperiod. Smycket som sådant blir nu endast underlaget för filigransarbetet, och den yttre oroligare dekorationen i smått blir hufvudsaken. Det blir 20. seklet förbehållet att återge allmogesmycket den gamla konstnärliga ädelheten, 19. seklet har ej förmått det.

Till hängsmyckena hörde äfven en del egendomliga tillbehör, hvilka afsågo maten, såsom sked och knif (ibland med gaffel), eller sydonen, som nålhus. Dessa voro fästa vid bältet och hörde särskildt till bröllopsdräkten men ingingo äfven ibland i kyrkdräkten (fig. 181, 182).

179.
Hängkors
från Malung,
Dalarne.

Dessa hängsmyckens namn var ofta *pungtrossen* (Vingåker). Fordomdags, då fästmannen förärade fästmon pungtrossen, måste han i hennes närvaro afbita udden på knifven, som åtföljde. Seden förmildrades på 1800-talet till att knacka af udden med en hammare.

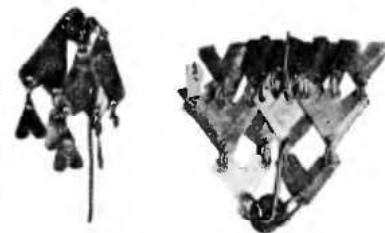
Innan vi gå till en specialbeskrifning af de svenska nationaldräkterna, torde en öfversikt af de svenska manliga och kvinnliga kostymernas färger vara på sin plats.

Då det gäller att skilja allmogedräkterna från hvarandra, måste man i vida högre grad utgå från färgsammanställningarna än från dräkternas snitt. Såsom vår föregående öfversikt af de enskilda dräktdelarna ger vid handen, var snittet ofta hämtadt från en viss tids öfverklassdräkt, och man kunde därför träffa grunddragen af dräktformerna öfver hela Sverige. Färgerna följa visserligen äfven de bestämda förebilder inom äldre tidsskedens herrskapsdräkter, men det individuella får mycket mera träda till och dana en bestämd allmogedräkt. Detta gäller framför allt den kvinnliga dräkten, som har mycket mera olika färgsammanställningar i skilda delar af landet än den manliga, som är vida mera ensartad.

Mansdräktens färg är vanligen blå, grå eller gul ofta med byxor af annan färg t. ex. blå jacka och gula byxor eller tvärtom. Mansdräkten har i allmänhet förkärlek för mörka färger såsom mörkblå, mörkbrun och svart. En under 1700-talet mycket vanlig färgsammanställning å allmogedräkten är mörkblå eller brun (svart) med högröd kant. Linné omtalar den i Skåne, och i flera daladräkter fortlevver den ännu. Sorg-

dräktens färg är vanligen svart men kan lika gärna vara ljus, så att t. o. m. en mörk kyrkdräkt kan utbytas mot en gul sorgdräkt. Strumpornas färg är vanligen blå eller gul.

Den gifta kvinnans dräkt är i allmänhet äfven den mörk: blå, brun eller svart. Ungmöns och brudens dräkt är däremot oftast röd ibland äfven gul och strumporna nästan alltid röda eller gröna (undantagsvis gula). Till kvinnodräkten hör slutligen ofta dekorerandet med sydda blommor och band i en del ornamentala mönster. Denna ornamentala öfverlastning, som framträder å flera nationaldräkter kan vara ett lån från de högre klassernas dräkter under andra hälften af 1600-talet, då polska och ryska ornamenteringar å dräkter blefvo vanliga i Sverige. En egendomlighet är det emellertid, att de randiga mönstren, med ränderna uppifrån och ned, relativt sällan förekomma i Sverige, under det att Finlands och Danmarks allmogedräkter använda dessa ej så sällan. I Sverige träffar man det knappast mer än på västen (lifstycken) å mansdräkten och äfven här ej så ofta. De randiga dräkterna blefvo hos de högre klasserna vanliga under 1600-talets andra hälft och höllo sig kvar inemot midten af 1700-talet hos de bildade klasserna. Den kvinnliga allmogedräkten har tagit upp de randiga färgsammanställningarna å förklädena. Å kjolen träffa vi den undantagsvis å Östervallskogsdräkten i Värmland och Näsdräkten i Dalarne.

180. Hängsmycken från
Norrländ.

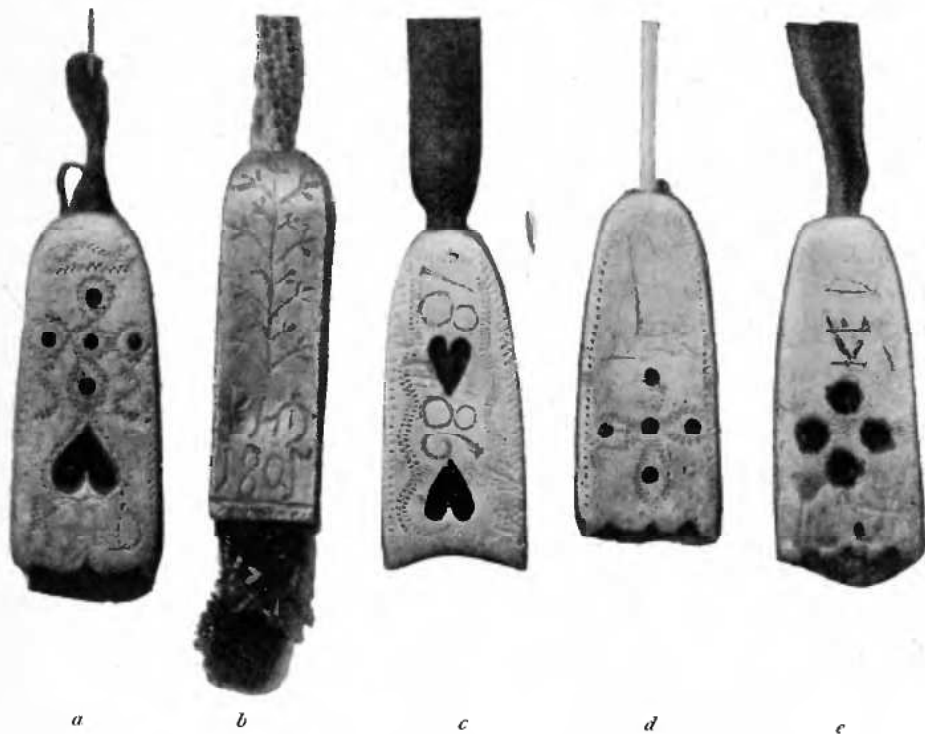
Om det randiga klänningstygets betydelse erinras vi slutligen i en dansvisa från Närrike:

Jag skall väfva mig en randig kjortel,
en randig kjortel,
Se'n komma friare från alla orter,
från alla orter, ja hit till mig.

Slutligen något, som kan göra sitt till utseendet, äfven om det ej hör till dräkten direkt, nämligen *hårfrisuren*. Bonden har aldrig anlagt den långa peruken, som 1600-talets herremän satte en stolthet i att bära. Löshår torde ej heller ha varit vanligt hos bondeklassens manliga individer, däremot var det ej sällsynt, att en brud hade lösflåter, äfven i de fall hennes hår var oklanderligt. N. Lithberg omnämner ur äldre källa, att de gottländska brudarna »förr i världen på hufvudet haft en fet peruk». I Forssells bok heter om brudklädseln i Leksand: »Stundom nyttjades ej eget hår, utan kronan fästes på en peruk af lin,

hvilken, nedfallande på axlarna, skall föreställa guldgula lockar». Färgning af håret har likaså saknats hos mannen, men om kvinnan af allmoge alltid haft sitt samvete lika rent, vill jag låta vara osagdt.

Mannens hårklädsel har varit halvkort hår, i vissa bygder hos äldre (t. ex. i Skåne) uppstruket halfbågformigt uppåt vid öron och nacke. Kammadt hår med bena midt i pannan har ej varit sällsynt hos allmogen alltsedan 1800-talets början. Före denna tid tyckes det, som den fria formen föredragits. Af äldre uppgifter om hårklädsel vill jag

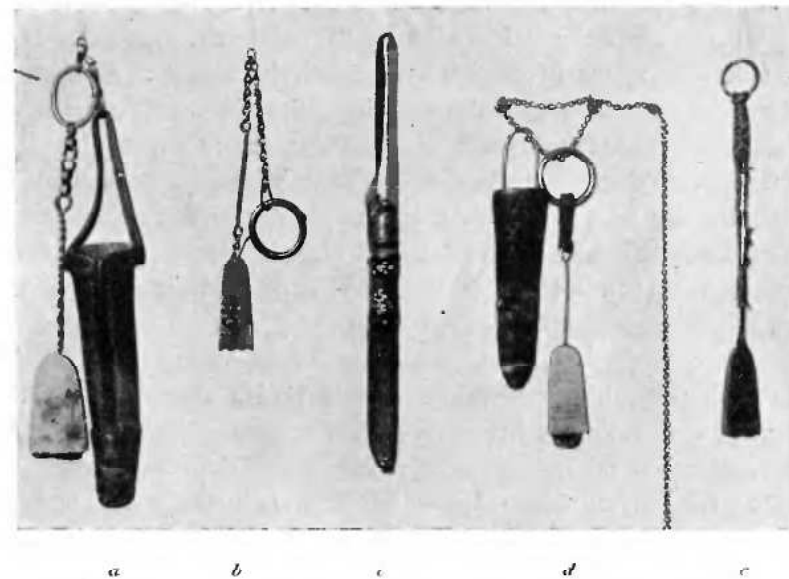

181. Nålhus tillhörande festdräkt: *a, c—e* af tem från Venjans socken; *b* från Boda socken.

citera hvad P. Åstrand 1768 har att säga om bönderna på Öland (Räpplinge): »Uti alla förenämnda socknar brukar allmogen inga långa hår, utan afskåres det rundt omkring jämt efter tröjkragen».

Skägget har sedan gammalt ansetts som fullvuxna manns prydnad och därför blifvit ett tecken på makt och själfständighet. Slafven skulle vara rakad om hakan likaså tjänaren, men husbonden fick låta sitt skägg växa. I Rigkvädet i Eddan heter det, att till 'karlens' (= den fria mannens) utseende hörde »klippt skägg». Lennæus säger om Delsbofolket på 1730-talet: »Drängar får man aldrig se med skägg,

och så länge bonden står för hemmanet rakar eller klipper han skägget, men så snart han lämnat gården åt son eller måg, då släpper han skägget fram och låter det sedan oklippt växa». Här har skägget blott blifvit ett tecken på ålderdom, något som väl ursprungligen ligger i medeltidens uppfattning om skägget såsom tecken på annalkande klohet och visdom. En gammal vis man och långt skägg ha alltid ansetts passa bra ihop. I Skåne hörde på 1740-talet skägget till hvarje bonde äfven i unga år. Linné antecknar från Trelleborgsnejden: »Skägg var ännu i bruk här på landsbygden, icke allenast hos de mesta bönder,

182. Nålhus och knifslidor tillhörande festdräkt: *a* knifslida och nålhus fr. Lima skn, Dalarne; *b* nålhus fr. Dalarne; *c* knifslida fr. Dalarne; *d* knifslida och nålhus fr. Evertsberg, Dalarne; *e* nålhus af messing från Leksand, Dalarne.

utan ock de mesta drängar, hvilka ifrån 17:de året voro barbati, likväl rakade på kinderna, så att skäggborsten endast täckte hakan.

I de högre klasserna begynte emellertid med Ludvig XIV en annan sed. Under det att håret fick växa långt, fick skägget rakas bort. Man tålte tydligtvis ingen konkurrens. Denna sed att raka bort skägget, torde som allmänt mod ej gå längre tillbaka än till 1600-talets midt. Sverige fick den under Karl XI:s tid, och bondeklassen upptog bruket jämförelsevis tidigt. Så heter det t. ex. från ett sockenstämmoprotokoll i Varend d. 15 dec. 1682: »Såsom sig en part föresatt, låta växa öfver munnen ett stort, starkt och styggt skägg, nattvardsgästerna och Guds

bord icke till ringa vämjelse; ty afkunnades, att de antingen skulle skära af det, eller visas från altarbordet, eller låta klippa sig där i kyrkan». Denna sed att gå rakade om haka och öfverläpp har i det stora hela bibehållit sig under 1800-talet hos allmogen.

Mustaschen hörde till krigareutseendet under 30-åriga krigets tid likaväl som pipskägget, och mången återvändande soldat har väl visat bönderna, huru vacker en ung man kunde taga sig ut med denna »mundekoration». Det strax efter följande franska inflytandet har sopat bort spåren af mustaschen, och allmogen hade ännu på 1800-talet ingen nämnvärd förkärlek för hår på öfverläppen. Endast soldaten bibehöll mustaschen långt in på 1800-talet. Stolt meddelar från 1820-talet: »Alla (soldater) skulle vara försedda med mustascher, men skägget under hakan fick icke synas öfver den styfva läderhalsduken. Rekryter eller skägglösa måste till högtidsdagarna bstryka sig med en sorts svärta, och de, som hade för mycket ljust skägg, måste svärta det somliga med något varaktigt som 'lapris', men andra med något, som åtminstone räckte för dagen. Detta tvång upphörde med 20-talets utgång». Det engelska modet från 1800-talet med kindskägg, pulsonger, har trängt mera djupt, och 1800-talets slut såg ej sällan denna hårprydnad hos bonden.

Den kvinnliga håruppfästningen, som i våra dagar lämnar tillfälle till så många variationer, kunde ej hos allmogen göra sig gällande, ity att moden hos en mängd allmogedrakter kräde hårets fullständiga betäckande. Då lufvan äfven bars inomhus, och om natten ersattes af nattmössa, hade man ej någon bestämd anledning att låta håret växa. Eva Brag omtalar, huruledes mången dalkulla sålde sitt hår, då hon ju ej hade tillfälle att visa det. Det kortklippta håret blef därför tyvärr ej så sällsynt. Seden att dölja sitt hår kan möjligen tänkas ha uppkommit ur folktron, att, om en hafvande kvinna gick med blottadt hufvud, fick barnet skäfver. I Varend lyder talesättet: »När en gift kvinna går barhufvad under fri himmel, så gråter jungfru Maria». I allmänhet synes den håret fullständigt täckande hufvudbonaden varit vanligast hos de gifta kvinnorna, och härifrån kan seden lätt ha utbildats att äfven omfatta den ogifta. Den ständiga betäckningen lät håret tidigt affalla, så att äfven, där ingen direkt hårklippning ägde rum, blef det snart kort och obetydligt.

Där nationaldrakten tillät håret att växa, smyckades det ofta med band, och flätor upplades i nacken och åt sidorna. Linné skrifer om kvinnfolken i Göingebygden 1749: »Håret på pigorna är skedt midt i pannan, baktill tippadt med rosiga silkesband och sammetsborda, som

tvärföre äfven täcka håret inom tinningen med en guldgalon, hvilka band sedermera alla nedhänga till skuldrorna.» Om kvinnorna i Bara säger Svanander 1797: »Sitt långa hår fläta de äfven och lägga flätorna i lockar kring hufvudet». Om Varendsdraktens håruppsättning yttrar Linné: »Pigorna gingo med bara hufvuden: håret på dem var skildt eller skedad fram i pannan och tippadt bak i nacken, först med ett rött band, sedan med ett gyllenduksband och ytterst med ett svart sammets borda, hvilken borda var på ändarna besydd med ett silfverglitterband; alla ändarna af banden hängde ned till skulderbladen; öfver hjässan låg ett silfverglitterband, som var intippadt och uppehöll tippningen, hvilket äfven nedhängde hela tvärbanden på fästemörna, men icke så långt på de andra». Banddekorationen i håret omtalas på 1700-talet äfven på Öland: »Allestädes gå flickorna barhufvade, med hårflätorna prydda af flera mångfärgade band» (Wallinus 1703). Om särskild hårfrisyr för flickor talar Hofberg i sin Närkebeskrifning. Ända till flickorna voro 15 år klipptes håret »i lugg», sedan uppsattes det på samma sätt som de äldre. Gagnefskvinnornas hårbehandling beskrives af P. G. Vistrand på följande sätt: »Sedan det kammats och benats i pannan, delades det baktill i nacken i två hälfter, som hopsnoddas och lindades med band samt upplades i en krans öfver hufvudskulten. Som en allmän regel gällde, att håret skulle sitta mycket stramt efter hufvudet. I längden tog hårväxten skada af denna behandling och följden blef, att kvinnorna vid rätt tidiga år blefvo tunnhåriga. Men häraf bekymrade man sig icke; håret skulle ju aldrig synas, och kransen kunde ju ersättas med en valk af tygremsor eller blånor». Slutligen några ord om Delsbokkvinnornas håruppsättning. Vi citera åter Vistrand: »Till sin sommardräkt brukade flickorna vid kyrkbesök en egendomlig hufvudprydnad, som under benämningen *nacke* har fortlefvat från tidigt på 1700-talet intill våra dagar. För att åstadkomma en dylik nacke ströks håret från pannan bakåt, hvarpå det hoprullades hårdt och lades i krans kring hufvudskulten, med en liten knut, *luren*, nedom denna. Sedan detta skett, lindades sidenband om hufvudet, så att endast en liten plätt af håret syntes ofvanpå hjässan, och knötos bak i nacken i en knut med hängande ändar. Att göra en dylik nacke var ej allom gifvet, men i hvarje by fanns alltid någon gumma, som satt inne med konsten, och hon anlidades flitigt af de unga stintorna, då de ämnade sig till kyrkan. I vanliga fall användes svarta sidenband till nacken, som på grund häraf kallades *svartnacke*; men då lysning afkunnades för en ungmö, bar hon lysningsdagarna en s. k. *grannacke* af röda sidenband med inväfdt glitter. Äfven brudpigorna nyttjade en liknande hårklädsel, som benämndes *brudpigenacke*.»

Sammanställa vi alla de uppgifter, som kunnat erhållas om kvinnans håruppfästning och hårklädsel, skulle resultatet ungefär bli följande: en särskild frisyr för gift och ogift kvinna; den gifta kvinnans hår doldes eller afklippes, så att det så vidt möjligt ej framträdde; den ogifta kvinnan bar fritt hängande hår till konfirmationsåldern, sedan flätades det och försågs vid festliga tillfällen med banddekoration, som dock ej afsåg att helt dölja det. Någon lufva på den ogifta kvinnans hår omtalas endast undantagsvis.

Vi vilja härmed avsluta vår öfversikt af dräktdelarna och öfvergå nu till dräkterna själfva ordnade landskapsvis. Vi få där vidare tillfälle att komplettera, hvad ofvan sagts om de skilda plaggen.

Allmogedräkter.

B. Folkdräkter ordnade efter landskap.

En öfversikt af allmogedräkterna måste alltid bli ofullständig, då vi dels ej i alla nejder haft utpräglad folkdräkt, dels ha att räkna med ständiga modförändringar inom hvarje enskild dräkt. Jag har här valt ut de ställen ur litteraturen på området, som särskildt äro belysande för ämnet. Att stor ofullständighet häraf måste bli följden, är jag fullt medveten om, men den andra metoden att beskrifva de nu bevarade allmogedräkterna blir äfven den bristfällig. Idealet vore ju att samarbeta båda men hertill hade behöfts en hel själfständig bok och ej ett litet kapitel. En svaghet med den »litterära» metoden blir visserligen också, att ej alla beskrifningar bli samtida och sträcka sig öfver en tid af nära 200 år. P. G. Vistrand har i sin bok om Svenska folkdräkter samarbetat en del litterära arbetens uppgifter om dräkter, med hvad Nordiska museet äger i bevarade allmogekostymer och sålunda gifvit oss en verklig mönsterbeskrifning i ämnet, men rikedomerna på materiell har gjort, att han måst begränsa sig till en del af Sveriges folkdräkter. Jag kan således här endast följa denna bok så vidt det gäller de beskrifna dräkterna. Öfriga allmogeklädsel får jag taga från en del originalkällor ur andra böcker. P. G. Vistrands specialbeskrifningar i Nordiska museets publikationer ha naturligtvis härvid ej förbigåtts.

Vi börja vår vandring genom Sveriges bygder med

Skåne. Såsom en gång danskt landskap har Skåne bibehållit en viss olikhet mot de egentliga svenska landskapen. Denna särställning blir äfven märkbar inom folkdräkterna. Dräkterna visa mera danskt inflytande och ha endast liten samhörighet med de småländska. Öfverallt inom provinsen har ej dräktintresset varit lika starkt, och därför ha ej heller öfverallt särskilda allmogedräkter utbildats. Också där en gång sådana funnits, ha de olika tidigt dött ut. Vid midten af 1800-talet voro de flesta försvunna, och på 1880-talet fortlevde